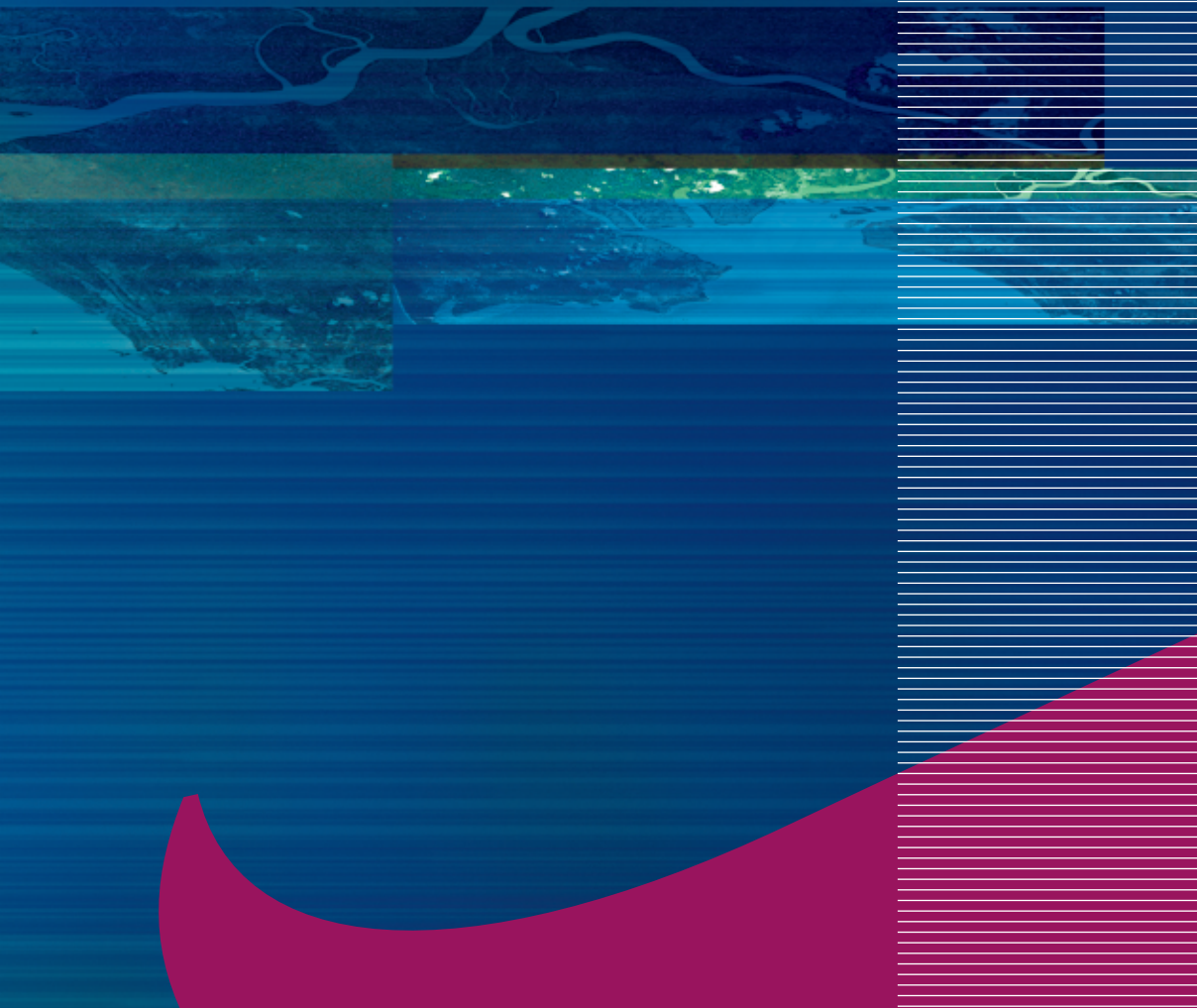

Van dawa tot jihad

De diverse dreigingen van de radicale islam
tegen de democratische rechtsorde

Ministerie van **Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties**

Van dawa tot jihad

**De diverse dreigingen van de radicale islam
tegen de democratische rechtsorde**

Inhoud

	Inleiding	5
I	Het belang van de democratische rechtsorde als vertrekpunt voor AIVD-onderzoek naar de radicale islam	10
I.1	Terrorismebestrijding niet het enige vertrekpunt voor onderzoek naar de radicale islam	10
I.2	Onderbouwing van AIVD-onderzoek naar andersoortige dan de gewelddadige dreigingen	11
I.3	De noodzaak van een voortdurende reflectie op het te beschermen belang democratische rechtsorde	12
I.4	Een brede visie op de democratische rechtsorde	12
I.4.1	Ontleding van het begrip democratische rechtsorde	12
I.4.2	De twee dimensies van de democratische rechtsorde	13
I.4.3	Bedreigingen voor de democratische rechtsorde op verticaal en op horizontaal vlak	14
I.5	Radicalisme en de democratische rechtsorde	14
I.5.1	Het door de AIVD onderzochte radicalisme	14
I.5.2	Categorieën van radicalisme	16
I.5.3	Tussenbalans	18
2	Van dawa tot jihad: de radicale islam als pluriform en dynamisch fenomeen met een diversiteit aan dreigingen	20
2.1	Eenheid en verscheidenheid binnen de hedendaagse radicale islam	20
2.2	Het eerste type radicale islam: radicaal-politieke islam	22
2.2.1	Bestaat er een democratisch-politieke islam?	22
2.2.2	Radicaal-politieke islam als opkomende vorm van totalitarisme	24
2.3	Het tweede type radicale islam: radicaal-islamitisch puritanisme	25
2.3.1	De ‘puritanisering’ van de radicale islam	25
2.3.2	Radicaal-islamitisch puritanisme en extreem isolationisme/exclusivisme/parallelisme	26
2.3.3	De typologische verschillen tussen ‘klassieke’ radicaal-politieke islam en radicaal-islamitisch puritanisme - schematisch	27
2.3.4	Her-islamisering van de westerse moslims als centraal doel	28
2.4	Het derde type radicale islam: radicaal moslimnationalisme	29
2.4.1	‘Etnisering’ van het moslim-zijn in het Westen	29

2.4.2	Radicaal exclusivisme en parallellisme bij sommige vormen van moslim nationalisme	30
2.5	Van dawa tot jihad: diverse strategische visies binnen de radicale islam	31
2.5.1	De noodzaak van onderzoek naar de strategische visies binnen de radicale islam	31
2.5.2	Diverse visies binnen de radicale islam over doelen en middelen	32
2.5.2.1	Verschillende opvattingen over einddoelen en tussendoelen	32
2.5.2.2	Verschillende opvattingen over te gebruiken middelen en te ontplooiën activiteiten	33
2.6	Jihadisme en terrorisme	34
2.7	Van dawa tot jihad: de dreigingen van de radicale islam versus het belang van de democratische rechtsorde	36
2.7.1	Dreigingstypologie van de radicale islam	37
2.7.2	Acht dreigingstypen van de radicale islam - schematisch	39
2.7.3	Acht dreigingstypen van de radicale islam - uitwerking	40
3	Tegenstrategieën en weerstandsvermogen tegen de diverse dreigingen van de radicale islam	48
3.1	De belangendragers van de democratische rechtsorde	48
3.2	Bestrijding van de dreiging van de radicale islam: ingrijpen en weerbaar maken	49
3.3	Actueel weerstandsvermogen tegen de diverse dreigingen van de radicale islam	50
3.4	Tegenstrategieën tegen de diverse dreigingen van de radicale islam	51
3.4.1	Tegenstrategieën bij de acht dreigingstypen van de radicale islam - schematisch	52
3.4.2	Tegenstrategieën bij de acht dreigingstypen van de radicale islam - uitwerking	54
3.4.2.1	Tegenstrategieën bij aan dawa gerelateerde dreigingstypen	54
3.4.2.2	Tegenstrategieën bij aan jihad gerelateerde dreigingstypen	58

Inleiding

De aanslagen van 11 september 2001 betekenden een keerpunt in de internationale politieke verhoudingen. De gevolgen daarvan hebben zich inmiddels afgetekend. De aanval op de Verenigde Staten van Amerika was voor politici en publieke opinie in het Westen een flinke tegenslag of hield zelfs het einde in van de nagestreefde pax occidentalis (waaronder werd verstaan: het totstandkomen van stabiliteit en vrede vanuit het democratische Westen, waarvoor na de teloorgang van het Oostblok hoopvolle aanwijzingen bestonden). Een internationale dreiging vanuit uiteenlopende radicaal-islamitische hoeken kenmerkt momenteel de westerse samenlevingen. Europa en ook Nederland zijn met extreem geweld geconfronteerd, zoals bij de aanslagen in Madrid in maart 2004 en de moord op Van Gogh in november 2004. Rekrutering van vooral allochtone Nederlandse jongeren voor de gewapende radicaal-islamitische strijd (jihad) is in Nederland eerder een trend dan een incident gebleken. Dit heeft tevens het vraagstuk van achterblijvende integratie van bepaalde minderheden en radicaliseringstendensen onder hen op de politieke agenda gezet.¹ De moord op Van Gogh heeft eens te meer duidelijk gemaakt dat dit ook opportuun was. Kortom, het keerpunt op internationaal vlak heeft een duidelijke neerslag op de situatie in Nederland gekregen.

Voor de mondiale doorbraak van een radicaal-islamitische terroristische dreiging en tevens afbraak van de pax occidentalis waren 11 september 2001 en wat daarna kwam 'slechts' katalysatoren. De daaraan ten grondslag liggende fenomenen, zoals de opkomst van de radicale islam en internationaal terrorisme, manifesteerden zich al enkele decennia in verschillende delen van de wereld. In eerste instantie waren het nationale polarisatieverschijnselen. Later zijn ze uitgegroeid tot internationale bewegingen, die vervolgens voet aan de grond hebben gekregen in bijna alle uithoeken van de wereld. De verspreiding van de radicale islam en het daaraan gerelateerde terrorisme is, evengoed als de wereldwijde verspreiding van het westerse gedachtegoed, uitdrukking van de reeds langer aanhoudende mondialisering. De spanningen tussen westerse en niet-westerse actoren en belangen zijn als zodanig niet nieuw. Het zijn de schaal waarop deze conflicten tot uitdrukking komen en de impact daarvan, die steeds meer het beeld bepalen. Veel conflicten in uiteenlopende regio's in de wereld kennen hun eigen geschiedenis, dynamiek en hun eigen oplossingen. De uitvergroting tot mondiale proporties doet het lijken alsof van één groot conflict sprake zou zijn. Dat

neemt niet weg dat er zich nu wel degelijk wereldwijde verbanden manifesteren met betrekking tot de radicale islam. Het is een uitdaging om deze in hun complexiteit goed te duiden en adequate tegenmaatregelen te ontwikkelen.

Onderzoek naar de diverse dreigingen van de radicale islam, waaronder de terroristische dreiging, moet aan de complexiteit van de fenomenen met alle nationale en internationale facetten recht doen. De AIVD past in zijn onderzoek naar de radicale islam in Nederland dan ook sinds enkele jaren een brede benadering toe. Gebrekkige integratie, radicalisering, rekrutering en terrorisme worden in een breder perspectief geplaatst. Terrorismen ligt aan het uiterste einde van een ontwikkeling die begint met radicaliseringsprocessen. Deze processen kunnen zich op diverse manieren uiten en ook andere dan terroristische dreigingen met zich mee brengen (bijvoorbeeld interetnische spanningen). Voor de AIVD begint de bestrijding van terrorisme zodra er sprake is van radicaliseringsprocessen. Het voorkomen, isoleren of indammen van radicalisering is een belangrijke manier om terrorisme duurzaam te bestrijden. Tegelijkertijd vindt het klassieke onderzoek naar terroristische organisaties en netwerken onverkort doorgang. Klassieke terrorismebestrijding zonder aandacht voor radicaliseringsprocessen en preventie zal op de lange termijn weinig effect sorteren. Daarnaast onderschrijft de AIVD het belang van de weerstandsverhoging van de samenleving en de essentiële rol van de moslimminderheden daarbij. In het geval van de dreigingen uitgaande van de radicale islam en het daaraan te relateren terrorisme gaat het enerzijds om beveiliging van de Nederlandse samenleving en haar vitale infrastructuur en anderzijds om de versterking van relevante gemeenschappen in Nederland, waaronder de moslimgemeenschappen.

Voorafgaand aan de vraag welke maatregelen moeten worden genomen is een heldere probleemanalyse vereist. Wereldwijd discussieert men ruim drie jaar na de aanslagen van 11 september 2001 nog steeds over een effectieve bestrijding van terrorisme dat is gebaseerd op een radicale interpretatie van de islam. Er is nog geen internationale publieke consensus over de inschatting van de situatie. Gaat het om een botsing tussen beschavingen? Of zijn sociaal-economische aspecten van de voedingsbodem voor radicalisering doorslaggevend voor de internationale dreiging van het terrorisme? De sterkte van overkoepelende verklaringen is tegelijkertijd hun zwakte: het verlangen naar een alomvattende helderheid kan gemakkelijk ontaarden in overdreven simplificatie die niet wortelt in de realiteit. Dat geldt ook voor de populaire misperceptie van de terroristische dreiging die het Al Qa'ida-netwerk van Osama bin Laden als een monolithisch verschijnsel ziet. Zorgvuldige bestudering wijst uit dat het

thans gaat om fluïde netwerken, internationale relaties van uiteenlopende intensiteit en in steeds mindere mate om klassieke groeperingen. De complexiteit van de genoemde verschijnselen vergt het loslaten van gebruikelijke percepties en een genuanceerde vertaalslag naar beleidsmaatregelen.

Deze nota biedt inzicht in de conceptuele onderbouwing van het onderzoek binnen de AIVD naar de radicale islam. Ook wil zij een bijdrage leveren aan de discussie buiten de AIVD over het tegengaan van de dreigingen die uit de radicale islam kunnen voortvloeien.

Onder radicale islam wordt hier verstaan:

Het politiek-religieus streven om, desnoods met uiterste middelen, een samenleving tot stand te brengen die een zo zuiver mogelijke afspiegeling is van hetgeen men meent dat gesteld wordt in de oorspronkelijke bronnen van de islam.²

Uitgangspunt in deze nota is dat de radicale islam een pluriform fenomeen is. De radicale islam bestaat uit vele stromingen, bewegingen en groeperingen die weliswaar aan elkaar verwant zijn (met name wat de geloofsbeleving en anti-westerse sentimenten betreft), maar zeer verschillende opvattingen kunnen hebben over de doelen en middelen. Van de radicale islam kunnen dan ook diverse vormen van dreiging uitgaan, waarvan terrorisme er één is. Naast radicaal-islamitische organisaties en netwerken die zich toeleggen op de jihad (in de betekenis van gewapende strijd) tegen het Westen, staan andere die ‘dawa’ (uitdragen van radicaal-islamitische ideologie) centraal stellen³, terwijl sommige groeperingen en netwerken beide combineren.

De dawa-georiënteerde vormen van radicale islam hebben een niet-onmiddellijk gewelddadig karakter. Toch genereren ook zij belangrijke veiligheidsrisico's. Onder dawa wordt meestal het ‘her-islamiseren’ van de moslimminderheden in het Westen verstaan. Deze worden gezien als ‘onderdrukte broeders’ die bevrijd dienen te worden van het ‘juk van de westerse verblinding’. De op dawa gerichte groeperingen kiezen

² In deze nota wordt de term ‘radicale islam’ gehanteerd. De voorkeur wordt uitgesproken om de term ‘politieke islam’ te reserveren voor die vormen van radicale islam met specifiek politieke ideologieën en gericht op het tot stand brengen van een islamitische staatsinrichting. De vormen van radicale islam die daarentegen weinig politiek-ideologisch georiënteerd zijn en zich meer richten op de terugkeer naar de zuivere islamitische (individuele) levenswijze uit de begintijd van de islam, worden onder de noemer ‘radicaal-islamitisch puritanisme’ beschreven. Uiteraard hebben ook hun activiteiten en doelstellingen politieke consequenties (en ze zouden kunnen worden opgevat als vormen van ‘politieke islam’, in de brede zin).

daarbij voor een langetermijnstrategie van continue beïnvloeding vanuit extreem-puriteïense, intolerante en sterk anti-westerse denkkaders. Zij willen dat moslims in het Westen zich afwenden van westerse waarden en normen. Daarbij prediken zij een extreme afzijdigheid van de westerse samenleving, propageren vaak onverdraagzaamheid ten aanzien van andere groepen en de omringende samenleving en zetten aan tot het (heimelijk) uitbouwen van parallelle samenlevingsstructuren en eigenrichting. Hieronder wordt verstaan de afwijzing van de niet-islamitische overheid en het tot stand brengen van eigen autonome gezagsstructuren op basis van specifieke interpretaties van de sharia.

Deze nota gaat niet in op manifeste of te verwachten concrete dreigingen uitgaande van diverse vormen van radicale islam. Veeleer dient zij gelezen te worden als een conceptuele bijdrage aan de brede benadering van het onderzoek naar de radicale islam en de discussie over tegenmaatregelen. De AIVD geeft daarom de voorkeur aan algemene omschrijvingen van verschillende typen van dreiging gerelateerd aan de radicale islam. Uitgangspunt is daarbij dat het juist percipiëren van deze diverse typen van dreiging samenhangt met een goed zicht op wat zij in het geding kunnen brengen. In AIVD-termen vertaald: zonder visie op het belang (in casu de democratische rechtsorde) is geen goed zicht mogelijk op de dreiging.

In hoofdstuk 1 wordt daarom het belang democratische rechtsorde breed gepresenteerd. Kern van het betoog is dat de democratische rechtsorde niet alleen een specifieke inrichting van de staat (de democratische rechtsstaat), maar ook een bepaalde wijze van samenleven van burgers behelst. Vandaar dat ook vormen van radicale islam een bedreiging kunnen betekenen die niet in de eerste plaats een islamitische staatsinrichting nastreven maar wel de ‘democratisch-rechtsordelijke’ wijze van samenleven afwijzen. Zij verwerpen bijvoorbeeld het open karakter van de samenleving, respect voor pluriformiteit en diversiteit of persoonlijke autonomie op moreel en levensbeschouwelijk vlak. Hoofdstuk 2 bespreekt de belangrijkste ideologische en strategische visies die momenteel binnen de radicale islam gangbaar zijn. Vervolgens wordt uiteengezet welke dreigingen zich kunnen manifesteren vanuit de pluriforme radicale islam. In hoofdstuk 3 wordt nagegaan hoe het weerstandsvermogen kan worden verhoogd bij belangdragers en belanghebbenden⁴ van de democratische rechtsorde.

In deze nota wordt gekozen voor een in AIVD-risicoanalyses gebruikelijke opbouw,

⁴ Onder belangdragers wordt verstaan: instituties en personen die het belang van iets, in dit geval democratische rechtsorde, belichamen. Belanghebbenden zijn dus degenen die belang hebben bij het voortbestaan van deze democratische rechtsorde.

namelijk die van de drieslag belang-dreiging-weerstand. Hoofdstuk 1 behandelt het belang (de democratische rechtsorde), hoofdstuk 2 gaat in op de dreiging (de diverse bedreigingen voor de democratische rechtsorde vanuit de radicale islam) en hoofdstuk 3 betreft de weerstand (het tegenwicht dat belangdragers en belanghebbenden kunnen bieden aan de geconstateerde dreiging).

1 Het belang van de democratische rechtsorde als vertrekpunt voor AIVD-onderzoek naar de radicale islam⁵

1.1 Terrorismebestrijding niet het enige vertrekpunt voor onderzoek naar de radicale islam

Sinds 11 september 2001 staat de focus van AIVD-onderzoek op de radicale islam nauwelijks ter discussie. De noodzaak van dit onderzoek wordt breed geaccepteerd, gezien de voortdurende mondiale dreiging van terroristische aanslagen door radicaal-islamitische groeperingen en netwerken. Het is duidelijk dat zulke aanslagen een uiterst ontwrichtend effect kunnen hebben op de samenleving, zoals ook recent in Nederland is gebleken. Dat een expliciete beargumentering van AIVD-onderzoek naar de radicale islam onnodig lijkt, brengt ook risico's mee. De veiligheidsproblematiek van de radicale islam zou weleens te eenzijdig gereduceerd kunnen worden tot het terroristische gevaar dat zij kan inhouden. Een dergelijke reductie kan leiden tot zowel een overschatting als een onderschatting van de dreiging.

Een mogelijke overschatting van de dreiging kan voortkomen uit het te sterk benadrukken van de ideologische verwantschap (met name wat betreft de geloofsbeleving en anti-westerse sentimenten) tussen gewelddadige en niet-gewelddadige vormen van radicale islam. Er bestaan diverse vormen van radicale islam die zeer ingrijpende veranderingen nastreven in de samenleving, maar daarbij geen gewelddadige activiteiten ontplooiën. Terrorismebestrijders schrijven aan deze vormen van niet-gewelddadige radicale islam vaak een indirecte dreiging toe. Zij stellen dat deze niet-gewelddadige varianten een voedingsbodem voor verdere radicalisering kunnen zijn ('tussenstappen' die kunnen leiden tot gewelddadige vormen van radicale islam). Daarnaast is meermaals gebleken dat niet-gewelddadige radicaal-islamitische groeperingen ideale schuilplaatsen kunnen zijn voor terroristen. Het toeschrijven van een indirecte dreiging aan niet-gewelddadige vormen van radicale islam is dus vaak terecht maar kan ook leiden tot overspannen dreigingsbeelden. Op die manier kan bijvoorbeeld onnodige onrust bij overheid en publieke opinie ontstaan over bepaalde

⁵ In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag wat binnen de Nederlandse context onder het begrip 'democratische rechtsorde' verstaan wordt. Hierbij is onder meer gebruikgemaakt van de regeringsnota *Grondrechten in een pluriforme samenleving* (Kamerstukken II 2003/04, 29 624).

vormen van islamitische ultraorthodoxie. Er zijn er echter ook die geen andere politieke ambitie hebben dan het veiligstellen van het recht om zich als minderheidsgroepering af te zonderen van de samenleving.⁶

Een te eenzijdig bestuderen van niet-gewelddadige vormen van radicale islam vanuit een terrorisme-optiek (vanuit de vraag of ze al dan niet wegbereiders en verschaffers van dekmantels zijn voor terroristen) kan ook leiden tot het onderschatten of zelfs negeren van andere soorten van dreiging die van deze vormen van radicale islam kunnen uitgaan. Het kan immers best zo zijn dat zij in hun streven naar een samenleving waarin geen plaats is voor andersdenkenden de 'langzamere' (vaak meer zekere) weg van heimelijke indoctrinatie van met name jongeren verkiezen boven het grove geweld van terrorisme.

1.2 **Onderbouwing van AIVD-onderzoek naar andersoortige dan de gewelddadige dreigingen**

De mogelijke onderschatting van deze andere soorten van dreiging die van de radicale islam kunnen uitgaan, komt mede daardoor dat zij veel moeilijker te onderkennen zijn dan acute geweldsdreigingen. Bij de andersoortige dreigingen gaat het veelal om sluipende gevaren. Daarnaast is de noodzaak van onderzoek naar dergelijke sluipende gevaren lastig te beargumenteren. Niet iedereen is direct overtuigd dat vanuit het oogpunt van de democratische rechtsorde bepaalde vormen van isolationisme (nastreven van eigenrichting, niet meer erkennen van het gezag van de overheid, uitbouwen van eigen parallelle samenlevingsstructuren) een probleem kunnen zijn. Sommigen zullen zich afvragen, daarbij refererend aan grondwettelijke rechten en vrijheden, of het wel terecht is dat dergelijke fenomenen als een bedreiging voor de democratische rechtsorde worden gezien.

AIVD-onderzoek naar aantastingsrisico's voor de democratische rechtsorde die niet direct in de sfeer van acute geweldsdreigingen liggen, vereist daarom een extra degelijke fundering. Op deze onderbouwing wordt in de volgende paragrafen ingegaan. Daarbij is de centrale vraag: Wat dient de AIVD precies te beschermen? In het geval van AIVD-onderzoek naar de diverse bedreigingen voor de democratische rechtsorde

⁶ Verder in de nota wordt nader ingegaan op de soms moeilijk af te bakenen grens tussen - vanuit het perspectief van de democratische rechtsorde - acceptabele vormen van ultraorthodox islamitisch isolationisme en niet-acceptabele vormen van radicaal-islamitisch isolationisme.

(zowel in de gewelddadige als de niet onmiddellijk gewelddadige sfeer) zou deze vraag vertaald kunnen worden in: Wat maakt onlosmakelijk deel uit van de democratische rechtsorde en dient daarom beschermd te worden?

1.3 De noodzaak van een voortdurende reflectie op het te beschermen belang democratische rechtsorde

Na het wegvallen van het IJzeren Gordijn heeft de AIVD, in samenspraak met regering en parlement, een brede visie ontwikkeld op wat de werkzaamheden van een veiligheidsdienst binnen een democratische rechtsorde behoren te zijn. Naast klassieke onderzoeksthema's, zoals gewelddadig extremisme en inlichtingenactiviteiten van buitenlandse mogendheden, identificeerde de AIVD ook nieuwe aandachtsgebieden. Voorbeelden zijn: integriteit van openbaar bestuur, onzuivere belangenpolitiek in het maatschappelijke middenveld, interetnische spanningen en radicaliseringstendenzen. De belangstelling van de AIVD voor deze thema's is voor een deel te verklaren uit het politiek-maatschappelijke klimaat van het afgelopen decennium, waarin vragen rond deze problemen steeds prominenter werden. Hun duiding als door de AIVD te onderzoeken thema's is echter in belangrijke mate ook voortgekomen uit een reflectie binnen de AIVD over 'het belang van de democratische rechtsorde dat de AIVD geacht wordt te beschermen'. Zonder een helder begrip van dat belang is geen goed zicht mogelijk op wat de democratische rechtsorde kan bedreigen.

1.4 Een brede visie op de democratische rechtsorde

1.4.1 Ontleding van het begrip democratische rechtsorde

Het hier gehanteerde begrip 'democratische rechtsorde' omvat twee onderdelen: (a) wat is een rechtsorde?, en (b) wat maakt een rechtsorde democratisch?

Een rechtsorde is de orde die in een samenleving als verplichtend geldt en voortkomt uit het binnen die samenleving voorgeschreven en aanvaarde recht (het geheel van principes, procedures en instituties die basale maatschappelijke processen reguleren: verdeling van schaarse middelen, harmonisering van diverse belangen, conflictbeslechting, wetshandhaving en vergelding enzovoort).⁷

De als verplichtend geldende orde betreft dus de verhoudingen in de samenleving:

⁷ De rechtsorde omvat dus meer dan het justitiële systeem ('de wet'). Dit laatste is een specifiek onderdeel van de rechtsorde.

tussen burgers en overheid (verticaal) en tussen burgers onderling (horizontaal). Een rechtsorde kan als democratisch worden omschreven als de burgers op geregelde wijze en op basis van gelijke politieke rechten betrokken worden bij het vaststellen en beoordelen van de als verplichtend geldende orde in de samenleving. Een democratische rechtsorde kan daarom nooit een statische orde zijn. Zij is wezenlijk dynamisch en moet in feite steeds opnieuw gerealiseerd worden.

1.4.2 De twee dimensies van de democratische rechtsorde

Een democratische rechtsorde is meer dan een specifieke vorm van staatsinrichting: een democratische rechtsstaat is slechts een van de voorwaarden voor het tot stand brengen van een democratische rechtsorde. Vandaar dat een rechtsorde in een samenleving slechts dan als democratisch is te betitelen wanneer zowel de verticale verhoudingen (de interacties tussen overheid en burgers) als de horizontale verhoudingen (de interacties tussen de burgers onderling) aan bepaalde voorwaarden voldoen. Deze voorwaarden kunnen als volgt worden omschreven:

- Allereerst dienen de verticale verhoudingen in de samenleving, dat wil zeggen de interacties tussen overheid en burgers, te worden gevormd naar de principes, procedures en instituties van de democratische rechtsstaat. Het gaat dan om de (voornamelijk) gecodificeerde elementen van de democratische rechtsorde zoals het legaliteitsbeginsel, de scheiding der machten, een machtsverdeling, grondrechten, het berusten van het geweldsmonopolie bij de overheid, de openbaarheid van de onafhankelijke rechtsstaat, een terughoudende opstelling van de overheid waar het gaat om het privé-leven van de burgers, het kiesrecht, de vrijheid tot het verwerven van politieke macht, politieke grondrechten, democratische zeggenschap in en controle over besluitvorming, openbaarheid van bestuur, rechten van politiek-kwantitatieve minderheden en de meerderheidsregel bij politieke besluitvorming.
- Daarnaast dienen de horizontale verhoudingen in de samenleving, tussen burgers onderling, aan bepaalde voorwaarden te voldoen. Bij deze dimensie gaat het om niet-gecodificeerde condities voor een democratische rechtsorde, waarvoor in het hedendaagse denken over democratie steeds meer aandacht is ontstaan. Een democratische rechtsorde vereist meer dan alleen maar een formele erkenning en naleving door de burgers van de principes en procedures van de democratische rechtsstaat. Het naar behoren functioneren van de democratische rechtsorde komt in het geding wanneer een aantal (niet of moeilijk in rechtsregels te vatten) condities

niet of nauwelijks aanwezig is. Een democratische rechtsorde vraagt namelijk een zekere mate van maatschappelijk vertrouwen, sociale cohesie, solidariteit, actief burgerschap en loyaliteit.⁸ Een aantal waarden en normen staat daarbij centraal, zoals het respect voor het open karakter van de samenleving, respect voor pluriformiteit en diversiteit in de samenleving, het (willen) bevorderen van een maatschappelijk vertrouwen tussen burgers, respect voor uiteenlopende belangen en de wil om zoveel mogelijk aan belangenharmonisatie mee te werken, respect voor de persoonlijke levenssfeer van medeburgers, respect voor andere morele en levensbeschouwelijke oriëntaties en zo verder.⁹ Voor het realiseren en naleven van deze waarden en normen zijn in de eerste plaats de burgers zelf verantwoordelijk. Afdwingbaarheid door de overheid is maar ten dele mogelijk en wenselijk.

1.4.3 Bedreigingen voor de democratische rechtsorde op verticaal en op horizontaal vlak

Bovenstaande notie, dat een democratische rechtsorde zowel een horizontale als een verticale dimensie kent, geeft zicht op mogelijke bedreigingen voor deze rechtsorde. Deze bedreigingen kunnen inwerken op zowel de verhoudingen tussen overheid en burgers (verticaal), als die tussen burgers onderling (horizontaal). Binnen een samenleving waar bijvoorbeeld het geweldsmonopolie van de overheid met voeten wordt getreden, is de democratische rechtsorde in gevaar (bedreiging op verticaal vlak). Binnen een samenleving waar diverse groepen als volstrekte vreemden naast elkaar leven, of waar bepaalde groepen andere groepen uitsluiten, kan een democratische rechtsorde - zeker in Nederlandse context - slechts moeizaam functioneren (bedreigingen op horizontaal vlak).

1.5 Radicalisme en de democratische rechtsorde

1.5.1 Het door de AIVD onderzochte radicalisme

In aansluiting op bovenstaande omschrijving van de democratische rechtsorde moet worden aangegeven op welke gevarieerde wijzen radicalisme in het algemeen die

⁸ Zie hiervoor bijvoorbeeld de publicaties van Robert Putnam e.a. (1994): *Making Democracy Work* en Francis Fukuyama (1996): *Trust: Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, 1996.

⁹ Deze termen zijn mede van belang omdat overheden heden ten dage, vanuit het besef dat politieke partijen niet meer als enige representatieve lichamen voor groepen in de samenleving kunnen worden beschouwd, in overleg treden met het 'maatschappelijke middenveld' ten behoeve van de zogenaamde interactieve beleidsvorming.

rechtsorde kan bedreigen. Meestal worden bij radicalisme drie componenten onderscheiden:

- Het streven naar verregaande hervormingen in de samenleving (op politiek terrein, op economisch vlak of wat betreft belangrijke sociale instituties).
- Het aanvaarden van verreikende persoonlijke of maatschappelijke consequenties van dit streven naar verregaande hervormingen, zowel wat betreft de inzet van middelen als voor de effecten.
- Bij dit streven naar verregaande hervormingen wordt gebroken met gematigd hervormingsstreven, is er een algehele houding van compromisloosheid en zijn er tendensen om de confrontatie te zoeken (binnen of buiten de perken van de wet) met diegenen die in de weg staan.

Vanuit deze algemene omschrijving kan een definitie worden gegeven van het radicalisme dat door de AIVD bestudeerd wordt.

Radicalisme wordt door de AIVD opgevat als:

Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect).

In het verlengde hiervan is radicalisering te duiden als de (groeïende) bereidheid zelf dergelijke veranderingen (eventueel op ondemocratische wijze) na te streven en/of te ondersteunen, dan wel anderen daartoe aan te zetten.¹⁰

¹⁰ Radicalisering is hier nadrukkelijk opgevat als een (eenrichtings)proces en niet als een toestand.

In de omschrijving van de componenten van radicalisme blijkt de relatie met het begrip 'extremisme'. Er wordt gesproken van 'verregaande hervormingen' en 'verreikende consequenties'. De begrippen 'radicalisme' en 'extremisme' zijn (in het algemene taalgebruik) aan elkaar verwant. Het laatste heeft echter vrijwel uitsluitend een negatieve connotatie, terwijl dit bij het eerste niet altijd zo hoeft te zijn. Zo noemen sommige links-liberale partijen en bewegingen in een aantal Europese landen zich 'Radicalen' (maar zeker niet 'Extremisten').

De navolgende begrippen grenzen aan het begrip radicalisme, maar worden soms - ten onrechte - als synoniem gebruikt. De begrippen zijn niet in willekeurige volgorde geplaatst, maar er is een volgorde gekozen die loopt van minder 'erg' naar 'erger'.

Aanpalende begrippen in relatie tot een politiek doel:

Ultra: een buitengewone of overdreven vorm van een gekende, meestal politieke hoedanigheid (vgl. ultralinks, ultrarechts).

Radicaal: zie de definitie in de hoofdstekst.

1.5.2 Categorieën van radicalisme

Deze omschrijving van radicalisme en radicalisering en de eerder geschetste notie van de democratische rechtsorde met zowel een verticale als een horizontale dimensie, maken het formuleren mogelijk van verschillende categorieën van radicalisme die een bedreiging kunnen vormen voor de democratische rechtsorde.

- Antidemocratisch radicalisme

Bij dit type radicalisme staat het streven naar een geheel andere vormgeving van de verticale verhoudingen (tussen overheid en burgers) centraal. Dit kan echter ook drastische effecten hebben op de horizontale verhoudingen (tussen de burgers onderling).

Het betreft hier radicalisme dat bovenal gericht is op de totstandkoming van een andere staatsvorm dan de democratische rechtsstaat. Vaak zijn de aanhangers gemotiveerd door een algehele non-acceptatie van de democratische rechtsstaat, dan wel een gedeeltelijke afwijzing van essentiële elementen ervan. Grondrechten als vrijheid van meningsuiting en vereniging, rechtsgelijkheid enzovoort, komen in het geding. Personen of groepen die deze vormen van radicalisme aanhangen kunnen diverse strategieën kiezen om hun doel te bereiken: zowel de gewapende strijd met

Extreem: tot de grens gaand in hoge, soms hoogste graad. Feitelijke omschrijving van groeperingen die opereren aan de grens van het bestaande politiek spectrum.

Extremisme: 'het gaan, het drijven tot in de uiterste consequenties'. In algemeen politieke zin is extremisme daarmee een verschijnsel dat qua doel en/of qua middelen het uiterste aanvaardbaar acht of nastreeft. Het uiterste kan in dit geval geweld - de dood van mensen tot gevolg hebbend - betekenen.

Aanpalende begrippen in relatie tot een religieus doel:

Orthodox: rechtzinnig. Streng vasthoudend aan overgeleverde (meestal religieuze) leer, overeenkomstig alle voorschriften van de leer.

Fundamentalistisch: orthodoxe, antiliberaal (meestal religieuze) richting, met anti-intellectuele inslag (geen vrijheid van debat, geen ruimte voor twijfel).

Aanpalende begrippen in relatie tot de inzet van middelen:

Militant: vanzelfsprekend een term in connotatie met het krijgswezen en in zijn algemeenheid betekend strijdlustig en aanvallend. Bevindt zich over het algemeen binnen de grenzen van de wet.

Activistisch: bij de inzet van middelen wordt gekozen voor de daad, anders dan voor het woord. Daden zijn in beginsel niet-zaakschade veroorzakend, wel (eventueel) openbare orde verstorend.

Gewelddadig activistisch: zaakschade aanrichtend, zie overigens onder activistisch, met dien verstande dat versterking van de openbare orde hierbij niet aan de orde hoeft te zijn.

Terroristisch: het aanrichten van maatschappelijke processen versturende ernstige zaakschade en/of het plegen van of dreigen met op mensenlevens gericht geweld (ten overvloede: vanuit een politieke of religieuze doelstelling) erop gericht maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen en/of politieke besluitvorming te beïnvloeden binnen de democratisch-rechtsordelijke context.

het oog op een spoedig omverwerpen van de democratische rechtsstaat, als het sluipend ondermijnen ervan door de stap-voor-stapmethode van het voor zich winnen van de massa's, door propaganda of heimelijke financiering en beïnvloeding. Voorbeelden van dit type radicalisme zijn vormen van extreem rechts en extreem links activisme, maar ook bepaalde vormen van radicale islam (die sterk inzetten op de totstandkoming van een islamitische staatsinrichting).

- Ondemocratisch radicalisme

Dit type radicalisme betreft niet primair het nastreven van andere verhoudingen tussen overheid en burgers of tussen burgers onderling. De effecten van dit type radicalisme op deze verhoudingen kunnen echter zeer groot zijn. Het gaat hier om radicalisme waar (vaak zonder antidemocratische intenties) de bereidheid centraal staat tot het gebruiken van ondemocratische, al dan niet gewelddadige middelen, die een ernstige inbreuk op de democratische rechtsorde inhouden. Hierbij kan gedacht worden aan vormen van gewelddadig politiek activisme, zoals antiglobalisme en dierenrechtenactivisme. Daarnaast kan het radicalisme betreffen waar het nastreven van doelen gepaard gaat met manipulatie van de democratische processen (heimelijke beïnvloeding van belangenorganisaties via bijvoorbeeld geheime financiering, of heimelijk streven naar een monopoliepositie in het maatschappelijk middenveld enzovoort).

- Democratie belemmerend radicalisme

Dit type radicalisme heeft geen intentioneel anti- of ondemocratisch 'programma', maar kan wel het functioneren van de democratische rechtsorde ernstig belemmeren of ondermijnen. Het betreft hier het vaak veronachtzaamde type radicalisme dat geheel andere horizontale verhoudingen (tussen burgers onderling) nastreeft. Dit kan effect op de verticale verhoudingen (tussen overheid en burger) sorteren, maar primair zijn betrokkenen niet daarop gericht. Veeleer wordt een strikt puriteinse uniformiteit voorgestaan, een grote sociale controle op elkaars 'deugdzaamheid' gepropageerd, een mono-etnische en mono-culturele samenleving nagestreefd en de ongelijkheid tussen mensen benadrukt. Het welhaast onvermijdelijk effect is dat het open karakter van de samenleving, het respect voor pluriformiteit en diversiteit, en de persoonlijke autonomie op moreel en levensbeschouwelijk vlak overboord worden gezet, kortom: dat de democratische rechtsorde in zijn horizontale dimensie wordt aangetast.

De AIVD heeft in deze context al eerder gewezen op veiligheidsrisico's uitgaande van anti-integratieve tendensen bij (etnische/religieuze) minderheden. Sommige anti-

integratieve tendensen hangen samen met specifieke vormen van radicalisme, die onder de noemer van 'anti-integratief radicalisme' kunnen worden samengevat.¹¹ Drie subvormen van dit type 'anti-integratief radicalisme' kunnen worden onderscheiden (waarbij de tweede en derde subvorm een verdergaande radicalisering van de eerste inhouden):

- Radicaal 'isolationisme', waarbij groepen zich in zeer sterke mate afzijdig houden van het maatschappelijk en politiek leven.
- Radicaal 'exclusivisme', waarbij het terugtrekken uit de samenleving gepaard gaat met sterke discriminatoire uitingen naar de rest van de samenleving of groepen daarvan (verkettering, demonisering, samenzweringstheorieën, vijandsbeelden).
- Radicaal 'parallèllisme', waarbij niet alleen het terugtrekken uit de samenleving wordt gepredikt maar ook een parallelle samenleving binnen de omringende samenleving wordt voorgestaan met parallelle machtsstructuren en eigenrichting. Bij deze variant van in radicaal parallèllisme getransformeerd radicaal isolationisme manifesteert zich dus naast een streven naar andere verhoudingen tussen burgers onderling, ook een streven naar andere verhoudingen tussen overheid en burgers (zij het op een andere, vaak minder uitgewerkte wijze dan bij het bovengeschetste antidemocratische radicalisme).¹²

1.5.3 Tussenbalans

In dit hoofdstuk werd gesteld dat zonder een heldere definitie van democratische rechtsorde (als te beschermen belang), geen goed zicht mogelijk is op wat de democratische rechtsorde kan bedreigen. Zonder een duidelijke visie op wat een naar behoren functionerende democratische rechtsorde inhoudt, kan geen duidelijk beeld worden verkregen van de activiteiten van derden en ontwikkelingen en processen die

¹¹ Anti-integratieve tendensen hangen niet altijd samen met 'anti-integratief radicalisme'. De tegenkrachten bij integratie kunnen ook samenhangen met een heimelijke politiek van overheden uit moederlanden om hun diasporagemeenschappen aan zich te blijven binden.

¹² In het volgende hoofdstuk zal blijken dat deze vormen van 'anti-integratief radicalisme' zich manifesteren bij varianten van radicale islam die met name totaal andere horizontale verhoudingen in de samenleving nastreven (en dus een dreiging voor de horizontale 'as' van de democratische rechtsorde inhouden). Hun radicalisme is gericht op het tot stand brengen van totaal andere intermenselijke verhoudingen. In de ogen van deze radicale moslims kunnen de intermenselijke verhoudingen in de samenleving niet gebaseerd zijn op de waarden en normen van de 'civic culture' (die de erkenning door de leden van de samenleving van elkaar als vrije en gelijke burgers als grondslag hebben) maar op de zeden zoals die worden vooropgesteld in de sharia.

een ernstig gevaar voor de democratische rechtsorde kunnen betekenen.

In de voorgaande paragrafen werd aangegeven dat de democratische rechtsorde zowel een horizontale als een verticale dimensie kent. Voor een goed functionerende democratische rechtsorde dienen zowel de verticale verhoudingen als de horizontale aan bepaalde voorwaarden te voldoen. De verticale dimensie van de democratische rechtsorde hangt samen met de principes, procedures en instituties van de democratische rechtsstaat, die in wezen de rechten en plichten van overheid en burgers ten opzichte van elkaar reguleren. De horizontale dimensie betreft de verhoudingen tussen de burgers onderling, die vorm dienen te krijgen vanuit een aantal waarden en normen van wat omschreven kan worden als de 'civic culture'.

Vanuit deze visie op de democratische rechtsorde wordt in algemene termen duidelijk dat bedreigingen van radicalisme zich zowel ten aanzien van de verticale als horizontale dimensie van de democratische rechtsorde kunnen manifesteren. In het volgende hoofdstuk zal worden aangetoond dat dit ook voor de radicale islam het geval is.

2 Van dawa tot jihad: de radicale islam als pluriform en dynamisch fenomeen met een diversiteit aan dreigingen

---

2.1 Eenheid en verscheidenheid binnen de hedendaagse radicale islam

Centraal uitgangspunt van deze nota is dat de radicale islam een pluriform en dynamisch fenomeen is met een diversiteit aan dreigingen. De radicale islam bestaat uit een veelheid van stromingen, bewegingen en groeperingen die zowel verwantschap met elkaar vertonen als ook zeer verschillende ideologische en strategische opvattingen kunnen hebben.

De diverse vormen van de hedendaagse radicale islam hebben een gemeenschappelijke historische, sociologische en (deels ook) psychologische oorsprong. De gemeenschappelijke grondslag voor de veelheid aan stromingen, bewegingen en groeperingen komt voort uit het mondiaal door vele moslims gedeeld ongenoegen over de politieke, economische en culturele dominantie van het Westen en verzet daartegen.

De diversiteit binnen de hedendaagse radicale islam hangt samen met een variatie aan percepties met betrekking tot 'het kwaad van de westerse onderdrukking van de islam' en uiteenlopende visies op alternatieven hiervoor. In deze nota worden drie typen radicale islam onderscheiden (niet te verwarren met de eerder geschetste drie typen radicalisme), die verband houden met telkens een verschillende focus op de westerse dominantie en andere beelden van alternatieven hiervoor.¹³

Het eerste type radicale islam stelt het verzet tegen de westerse politieke (en in het verlengde daarvan ook economische) overheersing centraal. De focus ligt op de politieke macht van het Westen. Deze dient te worden gebroken en in de plaats daarvan moet de politieke macht van de islam worden gevestigd. Een eerste stap is het islamiseren van het politieke systeem in moslimlanden. Het ultieme doel houdt echter veel meer in: uiteindelijk dient het 'wereldkalifaat' (de universele islamitische staat) tot

¹³ Uiteraard moet benadrukt worden dat deze typologie slechts een poging is om enige 'wetmatigheid' te ontdekken in het complexe fenomeen dat de radicale islam is. Dat slechts over drie typen wordt gesproken lijkt in tegenspraak met de vastgestelde pluriformiteit van de hedendaagse radicale islam. Deze typologie is echter niet meer dan een modelmatige vereenvoudiging van de werkelijkheid ten behoeve van de scherpte van de analyse. In de realiteit komen immers ook allerlei 'mengvormen' voor van de betreffende typen.

stand te komen en moet de ‘umma’ (de islamitische wereldgemeenschap) een ‘supermacht’ worden die het Westen kan verdringen. Vanwege de focus op de politieke dimensie van de westerse overheersing en het politieke alternatief dat hiervoor wordt gepresenteerd, kan dit type van radicale islam omschreven worden als radicale politieke islam. Dit type omvat dus die vormen van radicale islam die (op al dan niet gewelddadige wijze) vanuit een non-acceptatie van de westerse democratische rechtsstaat, dan wel een gedeeltelijke afwijzing van essentiële aspecten ervan, een op hun interpretatie van de islam gebaseerd politiek systeem nastreven.¹⁴ Een andere benaming voor dit type radicale islam zou ook kunnen zijn: radicaal kalifatisme.

Het tweede type radicale islam benadrukt het verzet tegen de westerse culturele overheersing. De focus ligt in eerste instantie op de ‘verderfelijke’ westerse levensstijl, die wordt beschouwd als een bedreiging voor de ‘zuivere islam’. Dit type kan worden omschreven als radicaal-islamitisch puritanisme. De aanhangers verafschuwen de wijze waarop in de westerse samenlevingen aan intermenselijke verhoudingen vorm wordt gegeven. Zij hebben een afkeer van de westerse opvattingen over gelijke rechten van man en vrouw (met name het recht van de vrouw om op dezelfde wijze als de man aan het openbare leven deel te nemen), vrije meningsuiting, respect voor levensbeschouwelijke pluriformiteit, autonomie in de persoonlijke levenssfeer, het seculiere karakter van de samenleving enzovoort. Als alternatief voor de gehate westerse samenleving stellen zij zich een maatschappelijke orde voor die gebaseerd is op de islamitische ‘zeden’, zoals voorgeschreven in de sharia.¹⁵ In de hedendaagse radicale islam manifesteert dit radicaal puritanisme zich binnen stromingen als ‘salafisme’ of ‘wahhabisme’, waar sterk de nadruk wordt gelegd op de ‘zuivering’ van de islam van ‘ketterse’ invloeden. Primair doel is de ‘her-islamisering’ van moslims die onderhevig zijn geweest aan niet-islamitische invloeden.¹⁶ Vaak gaan deze her-

¹⁴ Een vraag die men in dit verband zou kunnen stellen: wordt de democratische staatsinrichting afgewezen omdat ze als onislamitisch wordt gezien of omdat ze van westerse origine is?

¹⁵ De Franse onderzoeker O. Roy stelt dat bij deze stromingen (die hij met de term ‘neofundamentalisme’ aanduidt) niet de invoering van de islamitische staat maar de terugkeer naar de sharia als primair doel wordt gesteld. Niet een staatsstructuur (l’*état islamique*) maar de zeden (les *moeurs islamiques*) staan centraal. Alle moslims dienen terug te keren tot de volgens de traditie correcte levenswijze (zoals vervat in de koran en de soenna). Zie O. Roy (2002): *L’Islam Mondialisé*.

¹⁶ Dit betekent niet dat binnen dit radicaal puritanisme het realiseren van een op de islam gebaseerd politiek systeem volledig uit het zicht verdwijnt. De nadruk ligt echter op de invoering van de islamitische zeden en dus de algehele islamisering van de intermenselijke verhoudingen in de samenleving. Volgens de radicaal-islamitische puriteinen zal van daaruit ook een andere staatsinrichting kunnen ontstaan.

islamiseringsinspanningen gepaard met exclusivisme: prediking van (religieuze en culturele) intolerantie (takfir: verkettering en uitsluiting van andersgelovigen, onder wie ook 'liberale' moslims) en parallellisme (geheel of gedeeltelijk niet erkennen van de niet-islamitische overheid en streven naar autonome sharia gebieden).

Het derde type radicale islam zet zich af tegen zowel de politieke als culturele dominantie van het Westen maar is in het geboden alternatief minder religieus gemotiveerd. Dit type kan worden omschreven als radicaal moslimnationalisme (of radicaal moslimcommunitarisme). Het betreft hier de vaak veronachtzaamde vormen van radicalisme die niet zozeer de islam als religie maar het moslim-zijn (de 'imagined community' van de 'moslimnatie', de lotsverbondenheid van de moslims overal ter wereld) centraal stellen. Een fenomeen als de Arabisch-Europese Liga (AEL) kan als een vorm van (radicaal) moslimnationalisme/-communitarisme worden beschouwd. Het moslimnationalisme heeft aspecten van de radicaal-politieke islam (doel is emancipatie van de moslims) en het radicaal-islamitisch puritanisme (met tendensen tot exclusivisme en parallellisme, hoewel vaak minder extreem en minder religieus gemotiveerd).

De drie bovengeschetste typen radicale islam hebben naast de onderlinge verschillen ook een belangrijke samenbindende factor. Binnen al deze typen gaat er een sterke mobiliserende kracht uit van de ideologie van de umma, de (te realiseren ideale) islamitische wereldgemeenschap. De umma geldt in de islamitische wereld als inspiratiebron van identificatie en organisatie en onderbouwt het streven naar de implementatie van de doelen van de radicale islam. De in potentie internationaal beleefde umma manifesteert zich als een (deels virtuele) gemeenschap die radicaal-islamitische waarden internationaal wil toepassen, vooralsnog zonder hierbij over een territoriale entiteit te beschikken.

In de volgende paragrafen wordt nader ingegaan op de ideologische dimensies van de hierboven geschetste drie types hedendaagse radicale islam.

2.2 Het eerste type radicale islam: radicaal-politieke islam

2.2.1 Bestaat er een democratisch-politieke islam?

De radicale islam is na de val van de Berlijnse Muur veelvuldig onderwerp van discussie geweest als het ging over toekomstige bedreigingen van de democratie en

westerse normen en waarden. Sinds eind jaren zeventig van de twintigste eeuw (met name sinds de Iraanse revolutie en de affaire Rushdie) werd naast het ‘rode’ (communistische) gevaar ook het ‘groene’ gevaar (islam) onderkend. Begin jaren negentig, nadat de dreiging van het communisme weggevallen was, voorspelde een aantal analisten en politici een nieuwe internationale tweestrijd, ditmaal tussen het Westen en de radicale islam. Radicaal-islamitische bewegingen en terroristische acties in diverse delen van de wereld werden als voorbode van een nieuw tijdperk gezien.

De AIVD wees in 1998 in een openbare nota op de groeiende rol van politieke bewegingen die zich baseren op de islam.¹⁷ Met betrekking tot Nederland werd in de AIVD-nota uit 1998 geconstateerd dat de politieke islam vele verschijningsvormen kent, maar kwantitatief een bescheiden rol speelt binnen de totale islamitische gemeenschappen. De toen al geduide dreigingen voor de langere termijn zijn, mede geleid op de internationale ontwikkelingen na 11 september 2001, in een stroomversnelling terechtgekomen. Groeiende aanhang van radicale varianten van de islam, polarisatie tussen moslims en de hun omringende samenleving, belemmering van het integratieproces, alsmede onversneden islamistisch terrorisme, behoren aan het begin van de 21e eeuw tot de uitdagingen van de Nederlandse democratische rechtsorde.

De politieke islam geeft een politieke interpretatie van de bronnen van de islam en pretendeert een allesomvattende ideologie te kunnen bieden. Daarbij staat de eenheid tussen religie en staat centraal. Dit staat haaks op het westerse staatsconcept, dat juist een scheiding tussen kerk en staat postuleert. Eveneens kan de eenheid van religie en staat, in tegenstelling tot wat door veel radicale moslims wordt beweerd, niet aan de koran zelf worden gerelateerd. Historisch gezien was het de staat die zich de religie heeft toegeëigend om de belastingheffing in islamitische gebieden te rechtvaardigen.¹⁸ In Europa is het op hoofdlijnen juist andersom geweest. Hier oefende de kerk taken uit die later tot het exclusieve domein van de staat gingen behoren.

Van onverenigbaarheid van islam en democratie in haar algemeenheid is geen sprake. De islam kent ook in zijn originele bronnen verschillende concepten die met hedendaagse democratische beginselen in verband kunnen worden gebracht zonder dat hierbij van staatstheorieën sprake is. Het concept van ‘shura’ voorziet bijvoorbeeld in maatschappelijke consultatie en het principe van ‘bajāt’ kan naar een

¹⁷ BVD (1998): *De politieke islam in Nederland*.

¹⁸ Ayubi, Nazih (1991): *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London/New York, Routledge.

maatschappelijk contract worden vertaald. Doorslaggevend is echter dat dergelijke principes in de hedendaagse theologische dan wel maatschappelijke discussie slechts een marginale rol spelen. Liberaal-islamitische denkers staan in de voornamelijk autoritair bestuurd landen met een overwegend islamitische bevolking op zijn zachtst gezegd aan de zijlijn van het politiek of intellectueel relevante vertoog. Ook in het democratische Nederland spelen liberaal-islamitische stromingen nauwelijks een rol bij de politieke koersbepaling. In beginsel is het echter niet uitgesloten dat een democratisch-politieke islam op middellange of lange termijn in Nederland gestalte kan krijgen. De manier waarop christen-democratische partijen in Europa zich hebben ontwikkeld toont aan dat een politieke beweging op religieuze grondslag levensvatbaar is en een belangrijke bijdrage aan het (voort)bestaan van de Europese (en ook de Nederlandse) democratische rechtsorde levert. Recent zijn met betrekking tot de islam in Nederland enkele aanwijzingen voor een dergelijke (zij het nog prille) ontwikkeling waar te nemen (bijvoorbeeld rond de Turks islamitische Milli Görüs beweging).

2.2.2 Radicaal-politieke islam als opkomende vorm van totalitarisme

De radicaal-politieke islam is een ideologie die door het verwijzen naar nooit gerealiseerde toestanden (zoals het streven naar een wereldomspannende islamitische staat) tot een mythevorming bijdraagt die voor het uitdragen van een totalitaire levensbeschouwing essentieel is. Bij het totalitaire aspect komt de pretentie dat alle maatschappelijke vraagstukken en problemen vanuit de radicaal-politieke islam kunnen worden opgelost. De radicaal-religieuze dimensie strekt zich uit over alle levenssferen. De radicaal-politieke islam neemt daarbij totalitaire vormen aan door de soevereiniteit van een religieus-politieke overheid over alle levenssferen op te eisen en in zijn meest extreme vorm ook een algemeen verplichtend denk- en gedragskader op te leggen. Voor een terughoudende opstelling van de overheid jegens de persoonlijke levenssfeer van burgers is in radicaal-islamitische perceptie geen plaats, laat staan voor persoonlijke autonomie op levensbeschouwelijk en moreel vlak. De beoogde soevereiniteit van God staat hierbij op gespannen voet met het hedendaagse beginsel van democratische staten van de soevereiniteit van het volk.¹⁹

De oorzaken van de opkomst van de radicaal-politieke islamitische bewegingen zijn divers. De radicaal-politieke islam kan in vele autoritaire landen in het Midden-Oosten worden gezien als sociaal-politiek vehikel van het streven naar politieke participatie. Groeiende verstedelijking, moeilijke economische en demografische omstandigheden, alsmede tekortschietende overheden spelen hierbij ook een rol. Naast de nationale of

regionale context zijn internationale aspecten van invloed, zoals de identificatie met veelal gemarginaliseerde moslims in conflictgebieden (de Palestijnse gebieden, Tsjetsjenië, Kashmir). Ook de prominente militaire aanwezigheid van het Westen in overwegend islamitische landen (Afghanistan, Irak) is een belangrijke factor. In essentie is er echter ook een puur religieus-ideologische component van de radicaal-politieke islam, die zowel op nationaal niveau in vele delen van de wereld (waaronder Nederland) alsook op internationaal niveau een groeiende rol speelt.

2.3 Het tweede type radicale islam: radicaal-islamitisch puritanisme

2.3.1 De 'puritanisering' van de radicale islam

Binnen de radicale islam heeft zich, met name gedurende de laatste twee decennia, een ideologische verschuiving voorgedaan die men kan omschrijven als de 'puritanisering' van de radicale islam. Het betreft hier een paradigmaverschuiving waardoor het radicaal-islamitische puritanisme de overhand heeft gekregen op de 'klassieke' radicaal-politieke islam. De 'klassieke' radicaal-politieke islam (zoals vooropgesteld door bijvoorbeeld de grondleggers van de Moslim Broederschap) heeft als centraal doel het tot stand brengen van een islamitische staat (hetzij een islamitische staat in de moslimwereld, hetzij een wereldkalifaat). Het radicaal-islamitisch puritanisme daarentegen is niet in eerste instantie uit op de vestiging van een islamitische staat maar primair gericht op de terugkeer van alle moslims naar de 'zuiverheid' van de begintijd van de islam vóór deze 'bezoedeld' werd door 'ketterse' invloeden van bijvoorbeeld shi'isme, hindoeïsme of westers denken. Dergelijke invloeden zijn volgens het radicaal-islamitische puritanisme ontoelaatbare vormen van 'bida' (vernieuwing) en 'shirk' (afgodendienst), die dienen te worden uitgebannen en bestreden.

Het hedendaagse radicaal-islamitisch puritanisme is in beginsel veel intoleranter dan

¹⁹ Binnen de radicale islam wordt het concept hakimiyya (de heerschappij, soevereiniteit van God) centraal gesteld. Binnen het radicaal-islamitische (theologische) denken wordt deze soevereiniteit van God veel absoluter opgevat dan binnen bijvoorbeeld het neo-orthodoxe christelijke of joodse denken van de 19de en 20ste eeuw. Daar is bijvoorbeeld plaats voor concepten als 'rentmeesterschap van de mens' en 'partnerschap van de mens met God'. Vandaar dat in dit neo-orthodoxe christelijke of joodse denken geen tegenstelling tussen religie en politiek wordt geponeerd. Er kan tegelijk sprake zijn van soevereiniteit van God en de soevereiniteit van de mens/het volk (wat betreft het bewoonbaar maken van de wereld, de inrichting van de samenleving). Bij liberaal-islamitische denkers vindt men opvattingen die te vergelijken zijn met de christelijke en joodse visies over rentmeesterschap en partnerschap. Verwijzend naar de koran stellen deze liberaal-islamitische denkers dat de mens de khalifa (kalief, letterlijk 'plaatsvervanger') van God op aarde is. Aangestipt moet ook worden dat binnen de Nederlandse staatsrechtelijke traditie het concept 'volkssoevereiniteit' wordt vermeden.

de klassieke politieke islam en veel sterker anti-westers van aard. Terwijl aanhangers van de klassieke politieke islam het als een uitdaging zien om alternatieven te zoeken voor het westerse politieke, juridische en economische systeem, zien radicaal-islamitische puriteinen het Westen als een destructieve vijand van de islam die met alle middelen bestreden moet worden.

2.3.2 **Radicaal-islamitisch puritanisme en extreem isolationisme/exclusivisme/parallelisme**

Radicaal-islamitische puriteinen noemen zich vaak 'salafisten': zij willen terug naar de zuivere islam van de salaf (de eerste volgelingen van Mohammed). Historisch gezien dient het salafisme te worden beschouwd als een brede ideologische stroming met ook liberale vertakkingen, die echter mettertijd in de verdrukking zijn geraakt. De wortels van deze stroming liggen bij hervormers van eind 19de en eerste helft 20ste eeuw zoals Afghani, Abduh en Ridah, die de terugkeer naar de zuivere islam van de eerste volgelingen van Mohammed als oplossing voor de crisis in de islamitische wereld zagen.²⁰ Gaandeweg is het salafisme steeds meer in conservatieve tot ultra-orthodoxe richting opgeschoven, vooral onder invloed van het Saoedische wahhabisme. Tegenwoordig worden de termen wahhabisme en salafisme vaak als synoniemen gebruikt.²¹

Het hedendaagse (geradicaliseerde) salafisme staat zeer ver af van de oorspronkelijke salafiyya, die Afghani en Abduh voorstonden. De 'terugkeer tot de zuivere islam' wordt door de hedendaagse radicale salafisten opgevat als het wegsnijden van alles wat in hun ogen de islam bezoedeld heeft. Het hedendaagse radicale salafisme is dan ook meestal zeer intolerant van karakter. Met name de westerse 'moderniteit' is voor de radicale salafisten van nu een gruwel. Een radicaal-salafitische voorman stelt het als volgt: 'Moderniteit is een uitvinding van het Westen om de moslims te onderdrukken'.²² Het hedendaagse radicale salafisme wordt daarom wel eens omschreven als een 'islam van het ressentiment'. Eigen aan veel puristisch-salafitische groeperingen in het Westen is vaak niet alleen een radicale afzijdigheid van de westerse samenleving maar ook een

20 Djamal al-Din al-Afghani (1839-1897), Mohammed Abduh (1849-1905) en Rashid Ridah (1865-1935) zochten antwoorden op de politieke en culturele crisis waarin de islamitische wereld zich in hun ogen bevond als gevolg van het westerse kolonialisme. Terwijl het denken van Afghani en Abduh voornamelijk een hervormingsgezinde inslag had, evolueerde Ridah naar conservatisme (en stond hij zo mede aan de basis van het islamitisch fundamentalisme in de twintigste eeuw).

21 Het verdient echter de voorkeur de term 'wahhabisme' te reserveren voor de (voornamelijk) Saoedische variant van het salafisme. Het salafisme kent ook andere varianten (zowel historisch als geografisch gezien).

'tot ketters verklaren' (takfir) van allen die niet de salafitische principes aanhangen (dus ook andere niet-salafitische moslims).

In het schema hieronder wordt een aantal aspecten van de paradigmaverschuiving van de 'klassieke' radicaal-politieke islam naar het radicaal puritanisme weergegeven.

2.3.3 De typologische verschillen tussen 'klassieke' radicaal-politieke islam en radicaal-islamitisch puritanisme schematisch

'Klassieke' radicaal-politieke islam	Radicaal-islamitisch puritanisme
Homogeen, georganiseerd van karakter	Heterogeen en diffuus van karakter
Sterk uitgewerkte ideologie; concrete formuleringen van de alternatieve (niet op westerse grondslagen gebaseerde) samenleving	Weinig ideologisch; terugkeer naar de samenleving van de begintijd van de islam (van de salaf, de eerste gezellen van Mohammed) is het alternatief
Strategisch denken staat voorop: men heeft een helder zicht op de uiteindelijk te bereiken doelen en de wegen die er naar leiden	Utopisch denken staat voorop: vage, 'messiaanse' ideaalbeelden over de islamitische samenleving; zeer algemene slogans (over de sharia, het wereldkalifaat enzovoort) overheersen
De (vreedzame) politieke weg is in principe mogelijk, maar afgesloten door het Westen	De (vreedzame) politieke weg is in principe onmogelijk. Een sterk dualistisch wereldbeeld staat centraal: de wereld is verdeeld in het gebied van de 'zonen van het licht' en de 'zonen van de duisternis' (in islamitische termen: dar al islam, het gebied van de islam, en dar al harb, het gebied van de oorlog)
Jihad is een militaire strijd, zijnde de politieke strijd voortgezet op het slagveld	Jihad is een apocalyptische strijd tussen de 'zonen van het licht' en de 'zonen van de duisternis'

2.3.4 Her-islamisering van de westerse moslims als centraal doel

Vele radicaal-puriteinse groeperingen in de islamitische wereld zien de moslimminderheden in het Westen als een centrale doelgroep. Deze minderheden zijn niet zozeer potentiële medestrijders of ondersteuners maar ‘onderdrukte broeders’ die bevrijd dienen te worden van het ‘juk van de westerse verblindings’.

Binnen het radicaal-islamitisch puritanisme bestaan verschillende opvattingen over hoe dit dient te gebeuren.

Naast organisaties en netwerken die zich toeleggen op dawa (via missionering intensief uitdragen van radicaal-islamitische ideologie) staan andere die kiezen voor de jihad (in de zin van gewapende strijd). Sommige groeperingen combineren beide. De keuze van de dawa-georiënteerde groeperingen voor niet-gewelddadige activiteiten impliceert in vele gevallen niet dat zij zoiets als een principiële geweldloosheid huldigen. Vaak achten zij de gewapende jihad momenteel nog niet opportuun. Dit kan zijn om pragmatische redenen (de jihad is momenteel contra-productief of is niet mogelijk als gevolg van het overwicht van de tegenpartij), of ook om religieuze redenen (de jihad tegen de ongelovigen kan pas gevoerd worden als alle moslims teruggekeerd zijn tot het ‘zuivere’ geloof). Voorts doen dawa-georiënteerde groeperingen vaak dubbelzinnige uitspraken over de legitimiteit van de gewapende jihad in gebieden waar moslims worden onderdrukt en vervolgd (in hun ogen bijvoorbeeld Kashmir, Tsjetsjenië of recent Irak). Gesteund door toonaangevende schriftgeleerden keuren zij een dergelijke vorm van gewapende jihad vaak impliciet goed, hoewel zij ervoor waken er expliciet toe op te roepen en geassocieerd te worden met rekruteringsactiviteiten voor deze strijd.²³

Met name de op dawa gerichte radicaal-salafitische organisaties en netwerken uit Pakistan, Saoedi-Arabië en de Arabische Golfstaten leggen sterk de nadruk op ‘her-islamiseren’ van de moslimminderheden in het Westen. Het betreft missionerings-, vormings- en financieringsorganisaties die weliswaar beweren niet politiek en niet gewelddadig georiënteerd te zijn, maar meestal werken vanuit extreem-puriteinse, intolerante en sterk anti-westerse denkkaders. Hun inspanningen zijn er sterk op gericht de moslims in het Westen zich van westerse waarden en normen te doen afwenden. Zij prediken een extreme afzijdigheid van de westerse samenleving en propageren exclusivisme en parallelisme. Zij staan in een aantal gevallen volledig geïslamiseerde wijken in de grote steden in het Westen voor of streven zelfs naar parallelle samenlevingsstructuren in de vorm van autonome sharia-gebieden, als het ware enclaves die een voorafspiegeling zijn van de umma. Deze dient zich in de toekomst immers over de hele wereld uit te strekken, inclusief het Westen.²⁴

²³ Q. Wiktorowicz The New Global Threat: Transnational Salafis and Jihad. In: *Middle East Policy*, Vol. VIII, no. 4, December 2001, p. 18-38.

Het hedendaagse radicaal-puritanisme oefent een sterke aantrekkingskracht uit op geledingen van de moslimgemeenschappen in Westerse landen, vooral op sommige groepen moslimjongeren, met name omdat het ogenschijnlijk eenvoudige oplossingen biedt voor de identiteitsproblematiek waar velen van hen mee worstelen. Het radicaal-islamitisch puritanisme stelt dat de identiteit gevonden kan worden in het 'zuiver moslim-zijn' en propageert daarvoor een eenvoudig recept. Het stelt namelijk dat men 'zuiver moslim' kan worden door al het 'onislamitische' uit het eigen leven te bannen en in bepaalde gevallen zelfs te bestrijden. Dit blijft onschuldig als de keuze voor het 'zuiver moslim-zijn' betekent dat men zich strikt houdt aan de vele minutieus voorgeschreven, streng puriteinse shariavoorschriften (met betrekking tot kleding, persoonlijke hygiëne, wijze van eten, omgangsvormen tussen mannen en vrouwen enzovoort). In vele gevallen vatten echter met name jonge 'born again muslims' hun keuze voor het 'zuiver moslim-zijn' radicaler op. Het 'onislamitische', dat uit hun leven dient gebannen en bestreden moet worden, stellen zij gelijk met andere levensovertuigingen, maatschappijopvattingen en vooral de 'verderfelijke' Westerse samenleving.

Voor een juiste inschatting van de 'slagkracht' van met name de radicaal-islamitisch puriteinse groeperingen dient te worden beseft dat de meeste geen strakke, hiërarchische organisatie kennen. Eerder gaat het om diffuse netwerken, waarvan de samenhang gebaseerd is op gelijksoortig ideologisch gedachtegoed. Het toenemende belang van de 'netwerkstrategie' is met name te zien in het groeiend gebruik van internet door radicaal-islamitische groeperingen. Ook het steeds prominenter wordende fenomeen van (individueel opererende) reizende imams en andere predikers is in deze context te begrijpen.

2.4 Het derde type radicale islam: radicaal moslimnationalisme

2.4.1 'Etnisering' van het moslim-zijn in het Westen

In deze nota wordt nog een derde actuele manifestatievorm van radicale islam geïdentificeerd, het radicaal moslimnationalisme (of radicaal moslimcommunitarisme), dat net als het radicaal-islamitisch puritanisme voortkomt

24 O. Roy (2002) stelt dat het streven naar dergelijke 'espaces islamisés' in de plaats komt van het bejiveren van een 'islamitische staat' (in de politiek-ideologische zin). Vergelijk ook het begrip 'non-territorial islamic state' van de radicaal-islamitische ideoloog K. Siddiqui.

uit onvrede over de huidige politieke en culturele overheersing van het Westen. Hoewel beide typen van radicalisme eenzelfde oorsprong hebben (zowel historisch als sociologisch en psychologisch), zijn zij wezenlijk verschillend. Terwijl het radicaal-islamitisch puritanisme een terugtrekken uit de (westerse) samenleving propageert, gaat het bij het moslimnationalisme om een bevestigen van de eigen plaats in die samenleving. Het moslimnationalisme in het Westen is een relatief nieuw en vaak nog veronachtzaamd verschijnsel. Er moet echter rekening mee worden gehouden dat dit fenomeen in toenemende mate aan belang kan winnen.

Bij het nieuwe moslimnationalisme staat niet zozeer de islam als religie maar het moslim-zijn (de 'imagined community'²⁵ van de 'moslimnatie', de lotsverbondenheid van de moslims overal ter wereld) centraal. De toenemende aanhang in het Westen van deze stroming hangt met verschillende factoren samen:

- Bij de tweede en derde generatie moslimmigranten verdwijnt voor een groot deel de band met de moederlanden. De identiteitsvraag van de tweede en derde generatie leidt tot een zogenaamde 'etnisering' van het moslim-zijn. Zij begrijpen zichzelf als behorend tot een aparte etnische groep in de samenleving: de moslims (in de eerste plaats beleefd als een etnische categorie, niet zozeer als een religieuze).
- Deze 'etnisering' van het moslim-zijn sluit nauw aan bij het discours (en tot voor kort vaak ook beleid) in vele westerse landen over integratie van minderheden (waarbij uitgegaan wordt van de samenleving als onomkeerbaar getransformeerd in een 'multiculturele samenleving' waar iedere bevolkingsgroep recht heeft op zijn 'eigenheid').
- De opkomende middenklasse binnen de moslimminderheden (daaraan gerelateerd de opkomst van een eigen protestgeneratie) eist een (eigen) plaats op in de publieke ruimte en politieke arena.

2.4.2 Radicaal exclusivisme en parallellisme bij sommige vormen van moslim nationalisme

Sommige vormen van moslimnationalisme kunnen trekken vertonen van het hiervoor beschreven radicaal 'exclusivisme'. Het bevestigen van de eigenheid gaat dan gepaard met discriminatoire uitingen ten aanzien van de rest van de samenleving (demonisering, vijandsbeelden). Zo is er een verband te leggen tussen het opkomend

²⁵ Zie Benedict Anderson (1994): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*.

radicaal moslimnationalisme en de groei van het anti-semitisme binnen sommige gedingen van de moslimminderheden. Daarbij moet bedacht worden dat bij vele andere nationalistische stromingen in de wereld de ‘natie-vormende’ mythe vaak negatief van inhoud is. Bij vele vormen van nationalisme wordt de natie negatief gedefinieerd, aan de hand van een ‘tegen-natie’, die onderdrukt (zie bijvoorbeeld het Servische nationalisme). Ook bij het nieuwe radicale moslimnationalisme is dit te zien. Centraal staat voor vele moslimnationalisten de ‘mythe’ van de onderdrukking van de moslims overal ter wereld. Het vertoog van vele moslimnationalisten in het Westen is dan vaak ook zeer strijdbaar. Zij identificeren zich sterk met moslims in conflictgebieden. De strijdbare taal dient echter veelal opgevat te worden als een onderdeel van de mythe die verteld wordt, ter fundering van de eigen ‘natie-vorming’ van moslims in het Westen.

Het boven beschreven radicaal moslimnationalisme kan in beginsel een emancipatoire functie hebben en de integratie van minderheden binnen de Nederlandse samenleving positief beïnvloeden. Ook los van de vraag of moslimnationalistische bewegingen er een heimelijke agenda op na houden is het echter mogelijk dat het maatschappelijk optreden van deze bewegingen de cohesie in de samenleving ondermijnt. Juist in een heterogene samenleving (qua bevolkingssamenstelling, ideologieën en levensstijlen) is de democratische rechtsorde hét bindmiddel van alle verschillende bevolkingsgroepen.²⁶ Het centraal stellen van de moslimidentiteit en daarvan afgeleide idealen kan - gelet op de gehanteerde radicaal-islamitische uitgangspunten - tot een verzwakking van samenbindende waarden en instituties binnen de Nederlandse samenleving bijdragen. Indien de nadruk op de eigen moslimidentiteit gepaard gaat met een impliciete en virulente afwijzing van de democratische rechtsorde kan radicaal moslimnationalisme een vruchtbare voedingsbodem voor geweld worden.

2.5 Van dawa tot jihad: diverse strategische visies binnen de radicale islam

2.5.1 De noodzaak van onderzoek naar de strategische visies binnen de radicale islam

In vele analyses van de hedendaagse radicale islam ontbreekt vaak de systematische vraag naar de gehanteerde strategieën. Deels heeft dit te maken met het feit dat de betrokkenen niet zomaar in hun kaarten laten kijken. Vaak kunnen slechts hypothesen

²⁶ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2002): *De toekomst van de nationale rechtsstaat*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

worden geopperd. De radicale islam kent immers nauwelijks een traditie van expliciet geformuleerde strategieën (in bijvoorbeeld handboeken of traktaten). Wel kan een beeld worden gevormd van gehanteerde strategieën op basis van uitspraken van radicaal-islamitische leiders en door groeperingen ontplooide activiteiten.

Een bijkomende moeilijkheid is vaak de afwezigheid van rationeel uitgekristalliseerde strategieën. Wel zijn er binnen dergelijke stromingen strategische oriëntaties aanwezig. Ook een minder coherente en consistente strategie is nog altijd een strategie. Bij het onderzoek naar de diverse strategische oriëntaties binnen de radicale islam mogen we echter niet uit het oog verliezen dat allerlei vormen van de radicale islam niet vanuit een duidelijke doel-middelrationaliteit (coherente strategieën) zijn te begrijpen. Aan de ontplooide activiteiten liggen niet zo zeer duidelijke visies op doelen en middelen ten grondslag, maar hangen de drijfveren veel meer samen met (extreme) vijandsbeelden en opvattingen over hoe vijanden bestreden dienen te worden.

2.5.2 Diverse visies binnen de radicale islam over doelen en middelen

Een strategie is volgens algemeen geldende omschrijvingen een globale visie op te bereiken doelen en daarvoor te gebruiken middelen. In een strategie wordt aangegeven wat als einddoel geldt, welke de na te streven tussentijdse doelen zijn die het einddoel dichterbij moeten brengen, en welke middelen daartoe gebruikt of welke activiteiten ontplooid dienen te worden.²⁷ Een strategie dient onderscheiden te worden van een tactiek. Bij een tactiek gaat het om een meer gedetailleerd actieplan ('specifieke zetten'). Binnen de hedendaagse radicale islam zijn er een aantal strategische varianten die verschillen met betrekking tot hun einddoelen, tussentijdse doelen en te hanteren middelen.

2.5.2.1 *Verschillende opvattingen over einddoelen en tussendoelen*

Vaak wordt uitgegaan van een grote overeenstemming binnen de radicale islam over het te bereiken einddoel. Dit zou de islamisering van de gehele wereld inhouden. Het is echter de vraag of er niet zeer diverse beelden bestaan over het te bereiken einddoel (met als gevolg daarvan diverse beelden over de tussendoelen die dit einddoel dichterbij brengen). Hiervoor werd reeds gewezen op een wezenlijk verschil in doelen tussen de 'klassieke' politieke islam en het radicaal-islamitisch puritanisme. Terwijl de 'klassieke' politieke islam primair gericht is op een staatsinrichting op islamitische grondslag, wil het radicaal puritanisme in de eerste plaats de massa's brengen tot de zuivere islam.

²⁷ Een van de grondleggers van het westerse strategische denken, C. von Clausewitz, maakt een onderscheid tussen Ziel (einddoel), Zweck (tussendoel) en Mittel. Zie zijn *Vom Kriege*, 1832.

Teruggrijpend naar hoofdstuk 1: de 'klassieke' politieke islam is in de eerste plaats gericht op ingrijpende veranderingen in de verhoudingen tussen overheid en burgers (namelijk op een andere staatsinrichting). Van het radicale puritanisme kan gezegd worden dat zij vooral ingrijpende veranderingen nastreeft in de verhoudingen tussen de burgers onderling. Voor wat betreft de dreiging voor het Westen betekent dit dat de 'klassieke' politieke islam in de eerste plaats gericht is op de verticale as van de democratische rechtsorde, terwijl het radicale puritanisme zich oriënteert op de horizontale as.

Het lijkt erop dat vooral bij het zeer gewelddadige radicaal-islamitisch puritanisme niet zozeer de islamisering van de gehele wereld het leitmotiv is maar dat veeleer het beeld van een apocalyptische eindtijd overheerst, waarbij het erom gaat de strijd tussen de wereld van de islam (Dar al Islam) en de ketterse wereld (Dar al Harb) tot een dusdanig hoogtepunt te brengen dat het einde der tijden (het Laatste Oordeel) kan aanbreken. De jihad is voor dergelijke groeperingen feitelijk een doel op zich. De jihadististen willen de apocalyptische strijd tussen goed en kwaad in volle hevigheid laten losbranden opdat de islam de definitieve overwinning behaalt en de martelaren het eeuwige paradijs binnengaan.

Vanuit de aard van het hiervoor beschreven radicaal moslimnationalisme lijkt het aannemelijk dat binnen deze stroming dan weer veel minder extreme opvattingen over het einddoel bestaan (waarbij de 'moslim-natie' naast andere naties leeft). Omdat het een in het Westen zeer recente uitingsvorm van radicale islam betreft, is een oordeel hierover nog voorbarig.

2.5.2.2   *Verskillende opvattingen over te gebruiken middelen en te ontplooiën activiteiten*

Op twee vlakken manifesteren zich binnen de hedendaagse radicale islam diverse strategische opvattingen over de middelen en activiteiten om de doelen te bereiken.

- Ten eerste wordt bij sommige vormen van radicale islam gekozen voor niet onmiddellijk gewelddadige langetermijnstrategieën van voortdurende beïnvloedingsactiviteiten (dawa). Bij andere vormen van radicale islam staan kortetermijnstrategieën van gewelddadig activisme en terrorisme (jihad) voorop. Ook kunnen dawa en jihad gecombineerd worden als twee complementaire strategieën die, naar gelang de omstandigheden, tegelijk of afzonderlijk dienen te worden gebruikt.

- Ten tweede is er een onderscheid tussen een voornamelijk openlijk dan wel heimelijk karakter van de activiteiten.²⁸ Bij de heimelijke strategieën betreft het activiteiten als heimelijke financiering, intredepolitiek in het maatschappelijk middenveld onder valse vlag en/of met een dubbele agenda, het doelbewust rondstrooien van valse geruchten en samenzweringstheorieën om spanningen tussen groepen te stimuleren enzovoort.

2.6 Jihadisme en terrorisme

Uit voorgaande analyse blijkt een wisselwerking tussen dawa en jihad die in laatste instantie kan resulteren in terrorisme. Deze wisselwerking wordt bevestigd door analyses - onder meer door de AIVD - van de achtergronden van islamistisch-terroristische groeperingen en netwerken waarvan thans een hoge dreiging voor de Nederlandse democratische rechtsorde en de internationale rechtsorde uitgaat. De netwerkstrategie, internationale zendingsdrang alsmede de wisselwerking of zelfs verweving van dawa en jihad zijn uitdrukking van de relatie van de diverse vormen van de radicale islam met het fenomeen radicaal-islamitisch terrorisme. De ideologische doelstellingen van en de feitelijk toegepaste middelen door de diverse varianten van de radicale islam (in combinatie met de aanwezige aanhang en geografische verspreiding) dragen sterk bij aan de toenemende endogene dreiging (naast de bestaande exogene dreiging) van het radicaal-islamitische terrorisme.

Aanslagen, met name die van 11 september 2001, hebben terrorisme aan het begin van de 21e eeuw in een ander perspectief dan voorheen geplaatst en de grenzen van het voorstelbare en voorspelbare verlegd. De kwetsbaarheden van complexe, geïndustrialiseerde en open democratische samenlevingen zijn door maatschappij-ontwrichtende gevolgen van de aanslagen in het bewustzijn van bevolking en bestuurders doorgedrongen. Een effectieve bestrijding van terrorisme wordt sindsdien niet meer los gezien van de mate van beveiliging van kwetsbare sectoren, objecten en prominente personen in de samenleving. Aanslagen op dergelijke doelen hebben ontwrichtende gevolgen voor de samenleving als geheel. Na de aanslagen in de Verenigde Staten en Spanje zijn in Nederland, op basis van een uitgebreide inventarisatie, de nodige stappen geïnitieerd om de beveiliging van kwetsbare objecten, vitale sectoren en bepaalde personen te optimaliseren.

²⁸ In radicaal-islamitische kringen wordt met betrekking tot heimelijke activiteiten soms verwezen naar het traditionele concept *takiyya* ('zijn ware religieuze achtergrond verbergen'). Volgens dit traditionele concept zijn moslims in een niet-moslimomgeving gerechtigd om hun moslim-zijn te verbergen (om bijvoorbeeld vervolging te voorkomen maar ook om heimelijk de strijd tegen de ongelovigen te voeren).

In de door de Verenigde Staten geleide War on Terrorism na de aanslagen van 11 september werd een aantal relatieve successen geboekt, die bepalend zijn geweest voor de actuele aard van de dreiging van het internationale radicaal-islamitische terrorisme. De ontmanteling van de infrastructurele mogelijkheden van Al Qa'ida in Afghanistan alsmede de uitschakeling of gevangenneming van een aantal van haar belangrijke leidinggevendenden, heeft tot een fragmentarisering van Al Qa'ida geleid. Het gevolg is een afname van haar feitelijke slagkracht en een vermindering van haar organisatorisch vermogen. Hierdoor is een decentralisering van het internationaal islamitisch terrorisme teweeggebracht. Niet langer is er sprake van mondiale, door een centrale leiding van Al Qa'ida aangestuurde, netwerken. Veeleer betreft het thans lokale netwerken die onderling niet zozeer een organisatorische band hebben maar zich eerder met elkaar verbonden weten op basis van de gemeenschappelijke ideologie van Al Qa'ida. Binnen de lokale netwerken in met name het Westen (in het bijzonder in Europa) wordt de ideologie van Al Qa'ida zo mogelijk nóg extremer geïnterpreteerd dan door de leiding van Al Qa'ida zelf. De actoren binnen deze netwerken zijn vaak minder geneigd tot strategisch-tactische overwegingen; ze zien zichzelf als betrokken in een mythische, apocalyptische eindstrijd met het Kwade (het Westen) waarbij in principe alle exponenten van het Kwade (in feite eender welke westerse burger) vernietigd dienen te worden. Deze perceptie kan leiden tot de bereidheid tot een massale en meedogenloze destructiviteit.

De bereidheid bij leden van lokale radicaal-islamitische netwerken in het Westen om over te gaan tot extreem geweld wordt met name gevoed door het deel van de ideologie van Al Qa'ida dat gebaseerd is op het gedachtegoed van een van de grondleggers van Al Qa'ida, Abdallah Azzam (1941-1989). Deze stelde dat de gewapende jihad tegen de ongelovigen de individuele verplichting ('fard ayn') is van elke moslim.²⁹ De islam wordt dusdanig bedreigd dat elke moslim zelf (onafhankelijk van een hogere religieuze autoriteit) volkomen legitiem tot de beslissing kan komen om over te gaan tot gewapende jihad. Ook een verdere radicalisering van het ideologische denken over takfir ('tot ketters verklaren') is bepalend voor het karakter van de lokale radicaal-islamitische netwerken in het Westen. Met name het gedachtegoed van Shukri Mustafa (1942-1978), de stichter van de stroming Takfir wal Hidjra (letterlijk: tot ketters verklaren en wegtrekken), heeft bijgedragen aan deze verdere radicalisering. Volgens dit gedachtegoed zijn in feite alle andersgelovigen (dus zowel moslims die in de ogen van de takfiri niet de juiste vorm van islam aanhangen, als niet-moslims) ongelovigen

²⁹ De gewapende jihad is volgens Azzam een individuele verplichting en niet meer zoals voorheen een collectieve verplichting ('fard kifaya'), waarvan men is ontheven indien er al een groep is die de taak volbrengt.

die bestreden dienen te worden. In wezen wordt op deze wijze de samenleving in haar totaliteit tot doelwit bestempeld.³⁰

Gewelddadige radicale moslims maken in toenemende mate gebruik van de retoriek en de middelen van de asymmetrische oorlogsvoering. Tegenover machtige staten worden door gewelddadige radicale moslims middelen ingezet die het territoriale karakter van staten overstijgen en worden tegelijkertijd doelen gezocht die met het klassieke instrumentarium van staten moeilijk kunnen worden verdedigd. Terwijl eerdere vormen van terrorisme nog beoogden sympathie bij de bevolking te wekken ligt het radicaal-islamitisch terrorisme op een compromisloze confrontatiekoers. Zelfs mogelijk onontbeerlijke beperkingen van democratische vrijheden in het kader van terrorismebestrijding komen strikt genomen met de doelstellingen van het radicaal-islamitisch terrorisme overeen omdat ze als deel van de beoogde omwenteling of zelfs ontmanteling van de westerse samenlevingen kunnen worden gezien.

2.7 Van dawa tot jihad: de dreigingen van de radicale islam versus het belang van de democratische rechtsorde

In hoofdstuk 1 werd de democratische rechtsorde modelmatig weergegeven als bestaande uit een horizontale en verticale dimensie. In een schema kan dit aangegeven worden door middel van twee elkaar kruisende assen. Hieronder wordt getracht met behulp van een dergelijk schema zichtbaar te maken hoe de hiervoor geduide verschillende typen van radicale islam aangrijpen op de twee dimensies van de democratische rechtsorde.

Eerder werd aangegeven dat radicalisme in principe voorwerp van onderzoek voor de AIVD wordt,

- a) wanneer het de bereidheid betreft tot het nastreven van veranderingen in de samenleving die dusdanig diep ingrijpend zijn dat ze de democratische rechtsorde kunnen bedreigen of het functioneren ervan ernstig kunnen belemmeren, en/of
- b) wanneer men bij het nastreven van diep ingrijpende veranderingen in de samenleving middelen wil inzetten of activiteiten wil ontplooiën die strijdig zijn met de democratische rechtsorde en deze kunnen aantasten.

³⁰ De visie van Shukri Mustafa op takfir is een verdere radicalisering van de opvattingen van Sayyid Qutb (1906-1966), die stelde dat regimes in moslimlanden die zich niet aan de 'wetten van de islam' houden, dienen te worden beschouwd als afvalligen die gewapenderhand bestreden dienen te worden. De strijd tegen de 'afvallige' regimes houdt ook een strijd in tegen de niet-islamitische mogendheden die hen ondersteunen en in het zadel houden.

Bij het onderzoeken van de veiligheidsproblematiek van de radicale islam is de vraag aan de orde:

- a) Welke zijn de door de diverse vormen van radicale islam nagestreefde veranderingen in de samenleving en op welke wijze zijn die een bedreiging voor de democratische rechtsorde?
- b) Voor welke middelen wordt bij dit nastreven geopteerd?
- c) Welke zijn de mogelijke effecten bij eventuele realisering van dit streven?

2.7.1 Dreigingstypologie van de radicale islam

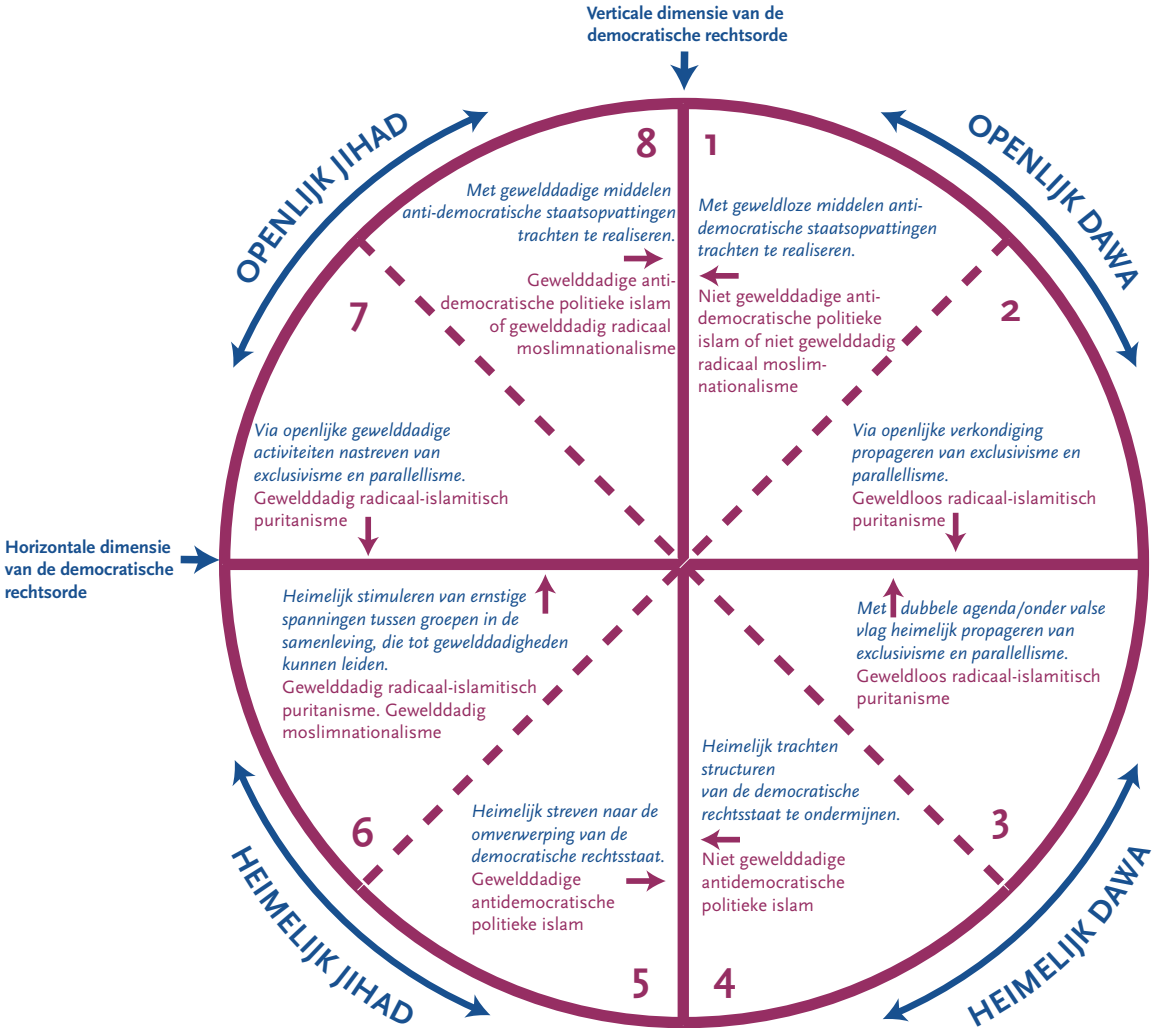
In het schema in paragraaf 2.7.2 worden acht dreigingstypen van de radicale islam aangegeven, uitgaande van de verschillen die in de vorige paragrafen aan de orde zijn geweest. De onderverdeling gebeurt op basis van drie criteria:

- Een oriëntatie op de horizontale as dan wel op de verticale as van de democratische rechtsorde. Het gaat om een streven naar ingrijpende veranderingen in de verhoudingen tussen overheid en burgers, naar een andere staatsinrichting (verticale as), dan wel een streven naar ingrijpende veranderingen in de verhoudingen tussen de burgers onderling in de samenleving (horizontale as).
- Oriëntatie op niet onmiddellijk gewelddadige en op lange termijn werkende beïnvloedingsactiviteiten (dawa), dan wel op korte termijn werkend via gewelddadig activisme en terrorisme (jihad). Aan de rechterkant van de onderstaande figuur worden de dawa-gerelateerde varianten weergegeven, aan de linkerkant deze voortkomend uit jihad-georiënteerde activiteiten.
- Oriëntatie op het openlijk dan wel het heimelijk ontplooiën van bovengenoemde activiteiten. Aan de bovenkant van de cirkel worden de aan openlijke activiteiten gerelateerde varianten weergegeven, aan de onderkant die welke verband houden met de heimelijke activiteiten.

Bij de omschrijving van de criteria is gekozen voor de term 'oriëntatie', eerder dan voor de term 'dreiging', omdat hier neutraliteit de voorkeur geniet. Immers, pas in relatie tot de mogelijke effecten van de in activiteiten omgezette oriëntatie blijkt een eventuele aard van dreiging.

Het is van belang het schema in 2.7.2 niet te beschouwen als een definitieve indeling van de radicale islam. Ook is het niet de bedoeling diverse vormen van radicale islam te relateren aan telkens slechts één dreigingstype. Het schema dient vooral gebruikt te worden als een 'denkmodel', dat in staat stelt de diversiteit van en samenhang tussen de verschillende ideologische en strategische oriëntaties binnen de radicale islam beter te begrijpen. Tevens kan het beter zicht geven op de verschillende vormen van dreiging als gevolg van de mogelijke effecten van de in activiteiten omgezette oriëntaties.

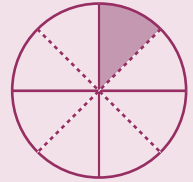
Acht dreigingstypen van de radicale islam - schematisch

2.7.3 Acht dreigingstypen van de radicale islam - uitwerking

I. Oriëntatie op de verticale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal andere staatsinrichting nastreven dan die van de democratische rechtsstaat, daarbij gebruikmakend van openlijke en geweldloze middelen (openlijke dawa)

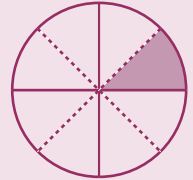
Het betreft hier vormen van radicale islam die vanuit een afwijzing van de democratische rechtsstaat in zijn geheel of van essentiële onderdelen daarvan, streven naar een totaal andere staatsinrichting (de islamitische staat) en daarbij stellen enkel democratische middelen te willen gebruiken. Aanhangers daarvan willen bijvoorbeeld 'de sharia via verkiezingen invoeren'. In Nederland is een dergelijke oriëntatie te vinden bij een beweging als de Arabisch Europese Liga (AEL).

Bij het beoordelen van de veiligheidsrisico's met betrekking tot dergelijke vormen van radicale islam stuit men op het probleem van de democratische paradox: hoe dient binnen een democratie om te worden gegaan met bewegingen die via democratische procedures een eind willen maken aan de democratie? Vanuit de eerder geschetste brede visie op de democratische rechtsorde is echter het via democratische weg trachten te vernietigen van de democratische rechtsorde wel degelijk als een bedreiging te karakteriseren waartegen opgetreden kan worden. De democratische rechtsorde houdt immers meer in dan het meerderheidsbeginsel maar ook bijvoorbeeld onvervreembare grondrechten (vrijheid van meningsuiting, vrijheid van vergadering), rechten van politiek kwantitatieve minderheden (rekening houden met de oppositie, die in principe in staat dient te zijn om politieke macht te veroveren), een terughoudende opstelling van de overheid waar het gaat om het privé-leven van de burgers (in tegenstelling tot een totalitaire opstelling, waarbij de staat op alle gebieden van het leven van de burgers ingrijpt). Bij bepaalde vormen van actief nastreven van antidemocratische doelen, zelfs al worden daarbij democratische middelen gebruikt, is overheidsinterventie derhalve gerechtvaardigd. In dit kader is een uitspraak van het Europese Hof van de Rechten van de Mens van 2003 relevant.³¹ Daarin werd bepaald dat de overheid mag optreden tegen groeperingen die met democratische middelen de

³¹ Het betreft een arrest van 13 februari 2003 van de Grote Kamer van het Europese Hof van de Rechten van de Mens dat een eerder arrest van 31 juli 2001 van de 3de sectie van het Europese Hof bevestigde. Daarin werd toen beslist (met een nipte meerderheid van vier van de zeven rechters) dat de ontbinding van de Turkse Refah Partij (Welvaartspartij) door het Turkse Grondwettelijke Hof niet in strijd was met artikel 11 van het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens (E.V.R.M.). Het Hof was toen van oordeel dat vooraanstaande leden van de Welvaartspartij in het openbaar standpunten hadden ingenomen die een bedreiging konden inhouden voor de fundamentele waarborgen van de democratie en van de rechten en vrijheden zoals beschermd door het E.V.R.M.

democratische rechtsstaat willen omverwerpen of ondermijnen, zeker als de kansen reëel worden dat hun activiteiten tot effectieve resultaten leiden. Dit ingrijpen dient daarbij uiteraard binnen de grenzen van de democratische rechtsstaat te gebeuren. Vanuit de traditionele politieke en bestuurlijke overwegingen in Nederland op dit vlak wordt tot op heden gesteld dat niet-justitiële vormen van tegenwicht aan niet gewelddadige antidemocratische radicale groeperingen vaak effectiever én democratischer zijn.

2. Oriëntatie op de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal ander samenlevingstype (andere intermenselijke verhoudingen) nastreven dan de westerse 'civic culture', daarbij gebruikmakend van openlijke en geweldloze middelen (openlijke dawa)

Het betreft hier vormen van de radicale islam die via openlijke en geweldloze middelen (openlijke dawa) ingrijpende maatschappelijke veranderingen (met betrekking tot de verhoudingen tussen burgers onderling) nastreven, welke op gespannen voet staan met de horizontale dimensie van de (huidige Nederlandse) democratische rechtsorde. Ze richten zich in de eerste plaats tegen de culturele overheersing door het Westen van de islamitische wereld (en pas in de tweede plaats tegen de politieke). Aanhangers van deze richtingen hebben in de eerste plaats bezwaren tegen het westerse samenlevingstype dat men als 'civic culture'³² kan omschrijven. In deze samenlevingsvorm erkennen alle leden van de samenleving elkaar als vrije en gelijke burgers. Sommige vormen van radicale islam zijn gericht op het tot stand brengen van geheel andere samenlevingsvormen, gebaseerd op totaal andere uitgangspunten dan die van de civic culture. Zij willen het open karakter van de samenleving, het respect voor pluriformiteit en diversiteit, de persoonlijke autonomie op moreel en levensbeschouwelijk vlak overboord zetten en staan een strikt puriteinse uniformiteit voor, met bijvoorbeeld een grote sociale controle op elkaars 'deugdzaamheid'. Zij verzetten zich tegen het in het Westen gepropageerde vrijheidsideaal, tegen gelijke rechten voor man en vrouw, enzovoort. Realisering van deze doelstellingen kan zonder meer als een dreiging worden gekarakteriseerd voor de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde.

Deze varianten van radicale islam manifesteren zich bij niet-gewelddadige radicaal-islamitisch puritanistische groeperingen, die via openlijke verkondiging een vaak isolationistische boodschap propageren en daarbij meer dan eens exclusivisme en

³² Of ook als 'civil society' (maar deze term dient dan in de brede zin opgevat te worden, dus niet alleen in de soms gebruikelijke betekenis van 'maatschappelijk middenveld').

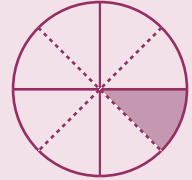
parallellisme voorstaan (bijvoorbeeld bij niet direct gewelddadige radicaal salafitische groeperingen of bij wereldwijde missioneringsorganisaties zoals de Tablighi Jamaat). In het Westen groeit momenteel de overtuiging dat meer geïnvesteerd dient te worden in onderzoek naar het door dergelijke groeperingen voorgestane exclusivisme en parallellisme.

De dawa-activiteiten kunnen zich op diverse wijzen manifesteren. Zo kan deze dawa erop gericht zijn om moslimbevolkingsgroepen ervan trachten te overtuigen dat de niet-moslimbevolkingsgroepen vijandig staan tegenover de islam en deze religie willen onderdrukken of zelfs vernietigen. De dawa kan ook tot doel hebben moslimbevolkingsgroepen ervan te overtuigen dat de waarden en normen van niet-moslims incompatibel zijn met die van de islam en als verderfelijk moeten worden beschouwd. Bij een dergelijke dawa worden moslimbevolkingsgroepen vaak ook aangemoedigd de verschillen met andere groepen zoveel mogelijk (provocatief) zichtbaar te maken en in sommige gevallen gestimuleerd om uitingen van minachting en haat tegen de normen en waarden en de cultuur van niet-moslims ten toon te spreiden.

In Nederland is de hier beschreven openlijke dawa te vinden bij een beperkt aantal moskeeën die een salafitische signatuur hebben.³³ In deze moskeeën worden opvattingen verkondigd in de lijn van de richting van het salafisme, die vaak anti-westers, anti-integratief maar niet expliciet jihadistisch is. Deze richting is voor een belangrijk deel verbonden aan de Saoedische geestelijkheid die loyaal staat tegenover de Saoedische overheid of door deze wordt gedoogd. Bij het uitdragen van de salafitische leer worden de gelovigen in deze moskeeën gedachten voorgehouden over een vergaande afzondering en mijding van andersgezinden, waarmee feitelijk wordt aangezet tot een extreem isolationisme. De daarmee gepaard gaande oriëntatie op de eigen gemeenschap van 'ware' moslims en afwijzing van ongelovige buitenstaanders kan leiden tot een intolerantie ten aanzien van iedereen die niet de streng puriteinse islamopvatting van het salafisme aanhangt (exclusivisme) en tot tendensen om de islamitische wet boven de Nederlandse wetgeving te stellen (parallellisme).

³³ Zie de AIVD-nota Saoedische invloeden in Nederland. *Verbanden tussen salafitische missie, radicaliseringsprocessen en islamistisch terrorisme* (juni 2004).

3. Oriëntatie op de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal ander samenlevingstype (andere intermenselijke verhoudingen) nastreven dan de westerse 'civic culture', daarbij gebruikmakend van heimelijke en geweldloze middelen (heimelijke dawa)

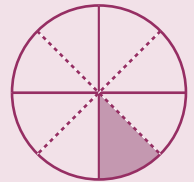

Het betreft hier vormen van radicale islam die via heimelijke en geweldloze middelen (heimelijke dawa) ingrijpende maatschappelijke veranderingen (met betrekking tot de verhoudingen tussen burgers onderling) nastreven, welke op gespannen voet staan met de horizontale dimensie van de huidige Nederlandse democratische rechtsorde. In dit verband valt te denken aan de activiteiten van de radicaal-islamitische non-gouvernementele organisaties (NGO's) uit islamitische gidslanden, in het bijzonder aan de radicaal-puriteinse islamitische zendings-, vormings- en financieringsorganisaties uit Saoedi-Arabië en de Golf. Vaak werken zij 'met een dubbele agenda en onder valse vlag', waarbij het heimelijk propageren en financieren van exclusivisme en parallellisme centraal staat. Betrokken NGO's presenteren zich naar buiten als legitieme humanitaire organisaties en gesprekspartners voor de overheid. In feite wordt vaak een zeer intolerant exclusivisme en parallellisme voorgestaan en (buiten het gezichtsveld van bijvoorbeeld de overheid en de publieke opinie) uitgedragen. Realisering van dit streven kan als dreigend worden gekarakteriseerd, te meer omdat de weg waarlangs dit wordt bewerkstelligd door heimelijkheid wordt gekenmerkt.

In Nederland is met name een aantal islamitische missieorganisaties actief. Van belang is te onderkennen dat de hier beschreven dawa-activiteiten echter niet alleen verricht worden door geïnstitutionaliseerde (door islamitische gidslanden zoals bijvoorbeeld Saoedi-Arabië gefaciliteerde) dawa-organisaties. Meer en meer wint naast deze geïnstitutionaliseerde dawa ook de informele dawa aan betekenis. Het betreft hier de dawa van individuele, rondreizende (jongeren)predikers, al dan niet verbonden met godsdienstgeleerden in bijvoorbeeld Egypte of Saoedi-Arabië, die in een gespannen relatie staan met de overheden aldaar. Voorts mag ook de 'virtuele' dawa via internet niet over het hoofd worden gezien. Vooral jongeren hebben de weg gevonden naar de websites van radicaal-islamitische schriftgeleerden. Deze websites dragen in toenemende mate bij aan de radicalisering van delen van de moslimgemeenschappen in Nederland. Belangrijk is echter ook aan te stippen dat de virtuele dawa niet alleen via websites gebeurt maar zich ook meer en meer voltrekt in de 'chatrooms'. Hier ziet men een nieuwe trend ontstaan, waarbij de radicaal-islamitische dawa steeds minder een

zaak wordt van ‘intermediairs’ (predikers die in persoon aan indoctrinatie doen) maar meer van een intensieve uitwisseling via de elektronische snelweg van radicaal-islamitische leerstukken. De deelnemers aan de chat-sessies ‘infecteren’ aldus zichzelf en elkaar steeds verder met de radicaal-islamitische ideologie. Op deze wijze kan gesproken worden van ‘autonome’ radicalisering. Deze nieuwe trend van radicaal-islamitische ‘dawa zonder predikers’ kan zich ook elders (buiten internet) doorzetten. ‘Risicogebieden’ in dit opzicht zijn meer in het bijzonder gevangenissen, sommige scholen en moskeeën.

4. Oriëntatie op de verticale dimensie van de democratische rechtsorde, uitgaande van vormen van radicale islam die een totaal andere staatsinrichting nastreven dan die van de democratische rechtsstaat, daarbij gebruikmakend van heimelijke en geweldloze middelen (heimelijke dawa)

Hier betreft het vormen van de radicale islam die via heimelijke dawa de structuren van de democratische rechtsstaat trachten te ondermijnen. Er zijn, op internationaal niveau, aanwijzingen dat met name de niet direct gewelddadige takken van de Moslim Broederschap heimelijke dawa-strategieën hanteren. Bij deze strategieën wordt gekozen om niet tot een direct gewelddadige confrontatie met de staatsmacht te komen maar deze stilaan te ondermijnen door een intrede in en uiteindelijke overname van het ambtenarenapparaat, de rechterlijke macht, de onderwijsinstellingen, de lokale overheden enzovoort.³⁴ Naast op heimelijke intredepolitiek kan heimelijke dawa ook gericht zijn op het brengen van moslimminderheden tot burgerlijke ongehoorzaamheid, het bevorderen van parallelle machtstructuren of zelfs het aanzetten van moslimmassa's tot revolte.

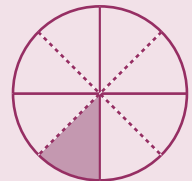
Ook in Nederland zijn vormen van heimelijke dawa voorstelbaar, gericht op een verholde intredepolitiek in politieke en maatschappelijke instellingen. Te denken valt aan een intredepolitiek in het maatschappelijke middenveld met het doel dit te monopoliseren (waardoor het goed functioneren van de ‘civil society’ belemmerd

³⁴ Een dergelijke strategie kan met name worden onderkend bij de Egyptische tak van de Moslim Broederschap, ten aanzien van hun activiteiten in Egypte. De Moslim Broederschap kan omschreven worden als een wereldwijde beweging en tevens mondiaal vertakt netwerk. Twee hoofdstromingen zijn reeds decennialang bepalend. Enerzijds is er de anti-westerse, antidemocratische doch geweldloze lijn van Hassan al Banna (1906-1949), een van de stichters van de Moslim Broederschap. Anderzijds is er de veel radicalere en gewelddadige lijn van Sayyid Qutb (1906-1966), die een van de grondleggers van het hedendaagse jihadisme is geweest.

wordt). Op termijn zijn meer schadelijke vormen van dergelijke heimelijke ondermijning denkbaar, zoals bijvoorbeeld pogingen door radicaal-islamitische organisaties in te treden in het lokale bestuur, in de rechterlijke macht enzovoort, onder verhulling van feitelijke doelstellingen en loyaliteiten.

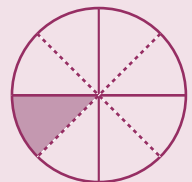
Hoewel dergelijke activiteiten zich afspelen binnen de grenzen van wat in een vitale democratie toelaatbaar kan worden geacht, zijn de effecten ervan onwenselijk. Daarmee zijn de hier geschetste activiteiten in hun effect als enigermate dreigend te omschrijven.

5. Oriëntatie op de verticale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal andere staatsinrichting nastreven dan die van de democratische rechtsstaat, daarbij gebruikmakend van heimelijke en gewelddadige middelen (heimelijke jihad)

Het betreft hier de activiteiten van vormen van de radicale islam die via heimelijke jihad de omverwerping van de democratische rechtsstaat nastreven. Terwijl bij variant 4 op lange termijn wordt gewerkt, gaat het in deze variant om een op korte termijn komen tot vormen van machtsovername of evidente belemmering van bestaande legitieme machtsuitoefening. Indien een dergelijk streven daadwerkelijk kansen maakt tot effectieve resultaten, is er uiteraard sprake van een heldere dreiging. In het Westen zijn momenteel geen voorbeelden van vormen van radicale islam die de hier beschreven (momenteel weinig realistische) strategie hanteren.

6. Oriëntatie op de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal ander samenlevingstype (andere intermenselijke verhoudingen) nastreven dan de westerse 'civic culture', daarbij gebruikmakend van heimelijke en gewelddadige middelen (heimelijke jihad)

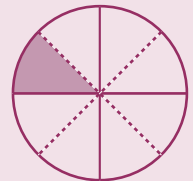

Het betreft hier vormen van de radicaal-puriteinse islam die via de heimelijke inzet van inspiratie- en beïnvloedingsmethoden de totstandkoming van geweld beogen (vandaar: heimelijke jihad; de instigatoren willen zelf niet als jihadisten op de voorgrond treden of zelfs niet met de gewapende jihad in verband gebracht worden; op heimelijke wijze willen zij echter geweld bevorderen). Daarmee moeten ingrijpende maatschappelijke

veranderingen (met betrekking tot de verhoudingen tussen burgers onderling) worden bewerkstelligd welke op gespannen voet staan met de horizontale dimensie van de (huidige Nederlandse) democratische rechtsorde. Uiteraard betreft het hier een duidelijke dreiging. Als werkwijze kan bijvoorbeeld worden gekozen voor het heimelijk stimuleren (provoceren) van ernstige spanningen tussen groepen in de samenleving, die tot gewelddadigheden kunnen leiden. De radicaal-puriteinse verkondiging door dit type actoren kan uitmonden in opruiing tot gewelddadigheden tegen andere groepen (bijvoorbeeld in de vorm van gewelddadig antisemitisme). De opruiing kan bijvoorbeeld bevorderd worden door heimelijk rondstrooien van complottheorieën, valse geruchten, vijandsbeelden en meer algemeen het creëren van een klimaat waarin geweld gedijt.

Er zijn aanwijzingen dat bijvoorbeeld de ook in Nederland actieve internationale radicaal-islamitische organisatie Hizb ut Tahrir een dergelijke strategie van heimelijke jihad huldigt. Officieel beweert deze organisatie tegen de gewapende jihad te zijn maar in een aantal Europese landen zijn aanhangers duidelijk betrokken geweest bij antisemitische incidenten en bewuste opruiing tot gewelddadigheden.

7. Oriëntatie op de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal ander samenlevingstype (andere intermenselijke verhoudingen) nastreven dan de westerse 'civic culture', daarbij gebruikmakend van openlijke en gewelddadige middelen (openlijke jihad)

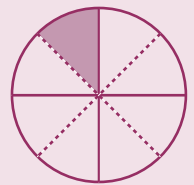
Het betreft hier vormen van radicale islam die via openlijke en gewelddadige middelen (openlijke jihad) ingrijpende maatschappelijke veranderingen (met betrekking tot de verhoudingen tussen burgers onderling) nastreven welke evident strijdig zijn met de horizontale dimensie van de (huidige Nederlandse) democratische rechtsorde. Het gaat hier, zoals bij de dreigingstypen 2 en 3, om vormen van radicaal-puriteinse islam die zich verzetten tegen de civil society/civic culture zoals deze in het Westen gestalte heeft gekregen. In tegenstelling tot deze eerder besproken vormen koppelen zij aan dit verzet ook de bereidheid tot gewapende jihad. Daarmee gaat er van deze vormen van radicaal-puriteinse islam een evidente dreiging uit. Een voorbeeld van deze gewelddadige radicaal-puriteinse islam is de substroming binnen het hedendaagse salafisme die als salafiyya jihadya wordt omschreven. Deze variant van salafisme dient duidelijk onderscheiden te worden van de weliswaar sterk anti-westerse en isolationistische doch

niet expliciet jihadistische vormen van salafisme die zich baseren op geestelijken die gelieerd zijn aan overheden van islamitische gidslanden (met name Saoedi-Arabië) of erdoor worden gedoogd.³⁵

De hier beschreven gewelddadige radicaal-puriteinse islam manifesteert zich eveneens in de Takfir-ideologie, die tot uiting komt in (onder meer) de stroming Takfir wal Hidjra (letterlijk: tot ketters verklaren en wegtrekken). De Takfiri stellen dat alle niet-moslams (zowel overheden als gewone burgers), alsmede alle gematigde moslams ketters zijn die bestreden moeten worden (gematigde moslams zijn daarbij ook nog 'afvalligen', wat hen in de ogen van Takfiri nog verderfelijker maakt). Alle middelen zijn bij deze strijd geoorloofd, gaande van criminaliteit tot extreem en meedogenloos geweld.

De jihad-activiteiten van deze vormen van gewelddadige radicaal-puriteinse islam manifesteren zich hier minder als een directe strijd tegen de gevestigde politieke macht maar komen tot uiting in geweld tegen niet-moslams en tegen in de ogen van de aanhangers afgedwaalde moslams. Meer in het bijzonder bestaan hier risico's voor geweld tegen exponenten en/of symbolen van de als verderfelijk beschouwde niet-islamitische levensbeschouwingen en culturen (in het bijzonder de westerse cultuur). Recent zich in Nederland manifesterende, endogene terroristische netwerken kunnen tot deze vorm van gewelddadige radicaal-puriteinse islam worden gerekend.

8. Oriëntatie op de verticale dimensie van de democratische rechtsorde. Vormen van radicale islam die een totaal andere staatsinrichting nastreven dan die van de democratische rechtsstaat, daarbij gebruikmakend van openlijke en gewelddadige middelen (openlijke jihad).

Hierbij gaat het om vormen van radicale islam die vanuit een afwijzing van de democratische rechtsstaat in zijn geheel of van essentiële onderdelen ervan, streven naar een totaal andere staatsinrichting (de islamitische staat) en daarbij bereid zijn (terroristische) geweldsmiddelen te gebruiken. Jihad is hier de directe gewelddadige strijd met de gevestigde politieke macht. De meeste internationaal opererende radicaal-islamitische terroristische netwerken kunnen tot deze vorm van radicale islam worden gerekend. Uiteraard is er wat deze vorm betreft sprake van een evidente dreiging.

3 Tegenstrategieën en weerstandsvermogen tegen de diverse dreigingen van de radicale islam

---

3.1 De belangdragers van de democratische rechtsorde

In risicoanalyses van de AIVD neemt de vraag naar het weerstandsvermogen van de zogeheten 'belangdragers' ten aanzien van de dreiging een belangrijke plaats in. Onder weerstandsvermogen wordt verstaan de mate waarin belangdragers en belanghebbenden (waaronder dus ook de samenleving als geheel) zich in redelijkheid te weer kunnen stellen tegen de dreigingen waarmee ze geconfronteerd worden.

Een democratisch gecontroleerde staatsmacht heeft vooral tot taak de verticale verhoudingen zoals die binnen de democratische rechtsstaat zijn afgesproken en vastgelegd te bewaken. Het betreft dan het bewaken van de naleving van (vaak wettelijk vastgelegde) afspraken, regelgeving en normen die de verhouding tussen overheid en de burger reguleren. Voor het vervullen van de condities van de democratische rechtsorde die de horizontale verhoudingen mogelijk maken, zijn in eerste instantie de burgers, al dan niet in georganiseerde verbanden, zelf verantwoordelijk. De overheid kan daarbij slechts een bevorderende rol spelen. Daaruit volgt dat de democratische rechtsorde een brede groep van belangdragers en belanghebbenden heeft: in feite alle landelijke, provinciale en lokale overheden. Daarnaast is de samenleving als geheel, zoals reeds eerder is gesteld, in feite belanghebbende.

De in hoofdstuk 2 beschreven uitingsvormen van radicale islam vormen vanuit AIVD-optiek een veiligheidsprobleem omdat ze alle op een specifieke wijze risico's inhouden voor aantasting van de democratische rechtsorde. Belangrijk is daarbij te beseffen dat de aantastingen van de democratische rechtsorde die de AIVD onderzoekt, niet altijd of uitsluitend en alleen justitieel aangepakt kunnen worden. De AIVD is geen opsporingsinstantie en verzamelt als zodanig dan ook geen bewijzen ten behoeve van een (eventueel) strafrechtelijk onderzoek. Dit neemt niet weg dat de AIVD bij de uitvoering van de aan hem gestelde wettelijke taak, redelijke vermoedens van schuld aan strafbare feiten kan verkrijgen, welke ten grondslag kunnen liggen aan een eventueel justitieel vervoltraject. Dit is steeds ter beoordeling aan het Openbaar Ministerie. Ook de aard van de door de AIVD bestudeerde fenomenen, meer in het bijzonder waar het gaat om de radicale dawa-activiteiten zoals hier beschreven, maakt

dat justitieel ingrijpen niet altijd mogelijk of gewenst is. De waargenomen fenomenen zijn bijvoorbeeld niet strafbaar volgens de Nederlandse wet. Een en ander neemt niet weg dat deze fenomenen soms de grenzen raken van wat nog toelaatbaar is volgens de in de Nederlandse grondwet vastgelegde vrijheden van godsdienst, meningsuiting en recht op vereniging. Zij vormen daarmee wel een bedreiging voor de democratische rechtsorde. In die gevallen zijn vormen van overheidsoptreden gevraagd welke buiten de justitiële kaders liggen en zijn actoren als politieke beleidsmakers, andere landelijke overheden, lokaal bestuur, maatschappelijk middenveld, zeker ook het gematigde deel moslimgemeenschap zelf en eventueel de media aan zet om tegenwicht te bieden aan de geconstateerde dreigingen. Op deze wijze wordt inhoud gegeven aan een brede aanpak van het brede en pluriforme fenomeen van de radicale islam.

3.2 Bestrijding van de dreiging van de radicale islam: ingrijpen en weerbaar maken

Wanneer radicalisme leidt tot de inzet van ondemocratische middelen (terroristisch geweld), is zonder twijfel overheidsingrijpen en (met name) justitieel ingrijpen gevraagd. Tot op zekere hoogte echter, zijn binnen de grenzen van de democratische rechtsorde vormen van radicalisme toelaatbaar. Isolationisme bijvoorbeeld is op zich geen bedreiging voor de democratische rechtsorde. In een democratische samenleving genieten burgers immers de vrijheid om er een eigen leefwijze op na te houden waarin de onderlinge interactie en de relatie tot de overheid, weliswaar binnen grenzen, naar eigen inzicht kunnen worden vormgegeven. Wanneer dit afzonderen echter ertoe leidt dat de vrijheden en grondrechten van anderen worden bedreigd, is sprake van aantasting van de democratische rechtsorde. Bedreigend voor de democratische rechtsorde zijn met name vormen van isolationisme die uitgroeien tot exclusivisme van de eigen groep ten aanzien van andere groepen (tot uiting komend in discriminatie, haatzaaien en opruiing) en parallelisme (waarbij de niet-islamitische overheid niet wordt erkend, eigenrichting vanuit een specifieke interpretatie van de sharia wordt gepropageerd en autonome shariagebieden binnen de niet-islamitische samenleving worden nagestreefd). De vraag is echter of daar, waar dergelijke vormen van radicalisme zich openbaren en waar getracht wordt deze te bestrijden, een juridische aanpak mogelijk is (in het kader van de grondwettelijke rechten waarmee een dergelijke aanpak op gespannen voet kan staan) én voldoende effect kan hebben. Voor een effectieve aanpak van dergelijk radicalisme lijkt het weerbaar maken van landelijke en lokale bestuurders, alsook het maatschappelijk middenveld, een meer succesvolle strategie te zijn.

3.3 Actueel weerstandsvermogen tegen de diverse dreigingen van de radicale islam

Het weerstandsvermogen in de Nederlandse samenleving tegen dreigingen vanuit de radicale islam is laag. Sinds kort lijkt de Nederlandse samenleving zich weerbaarder te willen opstellen. Het lage weerstandsvermogen wordt onder andere verklaard door het vaak sluimerende karakter waarmee radicaliseringsprocessen zich voltrekken. Processen die in eerste instantie onschuldig lijken, kunnen op langere termijn bedreigend zijn voor de democratische rechtsorde. Wanneer er bijvoorbeeld een niet direct zichtbare maar gestage groei is van het aantal personen met een radicaal-politiek of religieus gedachtegoed, zullen op termijn spanningen tussen groepen in de samenleving manifest worden, zonder dat die zich nu reeds publiek aankondigen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de rol van bepaalde radicale moskeeën en religieuze islamitische leiders bij het proces van radicalisering onder moslimgemeenschappen. Het is met name voor bestuurders op lokaal niveau lastig om inzicht te krijgen in wat zich binnen de muren van dergelijke moskeeën afspeelt. In een aantal gevallen is het bijvoorbeeld gebleken dat de boodschap van een moskeebestuur naar de lokale overheid een andere kan zijn dan die in kleinere, besloten kring wordt uitgedragen.

Binnen de verschillende islamitische gemeenschappen zelf is het weerstandsvermogen eveneens laag, zowel wat betreft de voedingsbodem als voor het proces van radicalisering zelf. Binnen de moslimgemeenschappen is uiteraard ook sprake van gematigde en/of matigende personen en organisaties, die echter tot op heden onvoldoende tegenwicht hebben kunnen bieden aan de radicaliserende krachten binnen hun gemeenschap. Dit kan soms een gevolg zijn van het feit dat ook zij zelf, net zoals het lokale bestuur, geen of onvoldoende zicht hebben op de effecten van deze krachten op de eigen gemeenschap of niet in staat blijken deze effecten te beoordelen en te neutraliseren. In het tegengaan van processen van radicalisering is een van de strategieën dan ook om het weerstandsvermogen van de matigende krachten te verhogen. Getracht moet worden om hen zodanig te faciliteren en te stimuleren, dat daarmee een succesvolle scheiding tussen radicale en gematigde krachten binnen de betreffende groepering of gemeenschap tot stand komt. Aandachtspunt in het contact met de gematigde krachten is het gegeven dat hun optreden niet zelden resulteert in een versterkt gemeenschapsgevoel in antagonistische zin in radicale kringen. Het gevolg is dat de gelederen binnen het meer radicale deel van die gemeenschap zich sluiten en de matigende krachten daardoor hun invloed kunnen verliezen.

3.4 Tegenstrategieën tegen de diverse dreigingen van de radicale islam

In het vorige hoofdstuk werden acht typen van dreiging van de radicale islam gepresenteerd. Hierop voortbouwend wordt in het schema op de volgende bladzijden een aantal tegenstrategieën en actoren aangegeven ten aanzien van de vormen van radicale islam die gerelateerd zijn aan de geschetste typen van dreiging. Het schema beoogt structuur aan te reiken met behulp waarvan op een methodische wijze op de onderscheiden dreigingstypen toegesneden contrastrategieën kunnen worden geformuleerd, in combinatie met een duiding van de daarbijbehorende actoren. Het schema heeft niet de pretentie van volledigheid maar kan gebruikt worden als een 'groeischema', als een basis waaraan de onderscheiden actoren een eigen uitbreiding kunnen geven. Tevens geeft het zicht op de samenhang van dreigingstypen, tegenmaatregelen en actoren.

3.4.2 Tegenstrategieën bij de acht dreigingstypen van de radicale islam - uitwerking

Hieronder volgt een aantal voorstellen met betrekking tot eventueel uit te voeren tegenstrategieën tegen de beschreven fenomenen dawa en jihad door zowel overheden, de meest betrokken gemeenschappen, als de samenleving in zijn geheel. De tegenstrategieën worden inhoudelijk kort geduid maar de AIVD onthoudt zich hier van opmerkingen van organisatorische aard zowel als van opmerkingen over bevoegdheden en verantwoordelijkheden.

3.4.2.1 Tegenstrategieën bij aan dawa gerelateerde dreigingstypen

1. Inzicht bieden aan overheidsorganen en publiek

Betrokken belangendragers op nationaal, provinciaal en lokaal niveau moeten blijvend worden voorgelicht over de daadwerkelijke doelstellingen van op dawa gerichte radicaal-islamitische groeperingen. Hier ligt een taak voor Justitie, Politie, AIVD en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding. Vanuit inzicht in daadwerkelijke doelstellingen worden beleidsmakers en politici op landelijk, provinciaal en lokaal niveau in algemene termen geadviseerd in hun beleid ten aanzien van radicalisering. Het tegenwicht bieden aan bepaalde vormen van religieuze radicalisering is gecompliceerd omdat radicale uitingen van met name op dawa gerichte radicaal-islamitische groeperingen niet zelden plaatsvinden binnen de kaders van de Nederlandse wet, maar daarbij wel raken aan de grenzen van wat binnen het grondwettelijke recht op met name godsdienstvrijheid, vrije meningsuiting, nog toelaatbaar is. Het vermoeden bestaat dat bepaalde actoren in het veld van religieuze radicalisering ook heel goed weten waar die grenzen liggen en in het openbaar deze grenzen in acht nemen terwijl in beslotenheid een andere boodschap wordt verkondigd. Hoewel overheden nadrukkelijk eigen verantwoordelijkheden hebben, kan in voorkomende gevallen de AIVD een bijdrage leveren aan de totstandkoming van inzicht in de eventuele onderliggende intenties.

2. Samenwerking met gematigde krachten

Samenwerking in faciliterende en stimulerende zin met gematigde krachten uit de betrokken gemeenschappen zelf is van groot belang. Hier ligt zowel een taak voor alle betrokken overheden, als voor de gemeenschappen zelf. Deze samenwerking heeft tot doel te bevorderen dat vanuit de gemeenschappen zelf een tegengeluid komt en mogelijk ook een bijdrage wordt geleverd aan het zelfreinigend vermogen binnen die gemeenschappen.

3. Concurrerend aanbod bevorderen

Aanbevelenswaardig is om tegenover het radicaliserende gedachtegoed de plaatsing te stimuleren van een meer gematigde ideologie. Het is hierbij van belang aansluiting te zoeken bij reeds bestaande organisaties en initiatieven en deze te bevorderen. Op deze wijze kan ontkrachting van het radicaal-islamitisch ideologisch betoog door gezaghebbende experts binnen en buiten de gemeenschappen worden bevorderd. Hier ligt een taak voor overheden (in faciliterende en stimulerende zin), alsook voor de gemeenschappen zelf, de media en de wetenschap.

4. Identiteitsvorming

Op enigerlei wijze zal een bijdrage moeten worden geleverd aan identiteitsontwikkeling, meer in het bijzonder van de jongere generaties. Vermeden moet worden dat de vaak voorkomende hybride of ambigue identiteitsbeleving omslaat naar een keuze voor een rigide identiteit in radicaal-islamitische sfeer. Bevordering van empathisch vermogen en - in het verlengde daarvan - van zelfkritiek is van belang. Thema dient ook te zijn de eigen verantwoordelijkheid van het individu jegens de samenleving in zijn totaliteit (tegenover de opvatting van uitsluitend de verantwoordelijkheid ten opzichte van een beperkt collectief). Hier ligt een taak voor zowel de eigen gemeenschap als voor het onderwijsveld.

5. Bevorderen van positieve rolmodellen

In het verlengde van het vorige punt is het van belang dat de eigen gemeenschap positieve rolmodellen weet voort te brengen, te identificeren, te positioneren en tot richtinggevende activiteiten te stimuleren. De problematiek van de door de eigen jeugd soms positief gepercipieerde criminele rolmodellen dient ondubbelzinnig te worden opgelost.

6. Emancipatiebevordering van vrouwen

Vanuit de in Nederland geldende opvattingen over de horizontale dimensie van de democratische rechtsorde ligt bevordering van emancipatie van vrouwen voor de hand. Deze emancipatie, die grotendeels nog plaats moet vinden tegen de verdrukking in, als gevolg van enerzijds traditionele waarden en normen (bijvoorbeeld eer en schaamteopvattingen) en anderzijds de retoriek van de radicale islam, vergt een eigen beleidslijn.

7. Onderwijs

De taken van het onderwijs bij de radicaliseringsproblematiek zijn veelomvattend. Twee richtingen zijn duidelijk te identificeren. Enerzijds zou het onderwijsveld een rol

kunnen vervullen in signalerende zin (het waarnemen van radicalisering en daaromtrent de ter zake competente autoriteiten in kennis stellen). Anderzijds is er duidelijk de taak tot overdracht en bevordering van de internalisering van het westers democratisch rechtsordelijk gedachtegoed.

8. Politiek-bestuurlijke maatregelen

Het betreft hier een breed scala aan maatregelen op rijks-, provinciaal en lokaal niveau. Het karakter van deze nota verdraagt zich niet met een gedetailleerde opsomming van de talrijke mogelijkheden op dit vlak. Binnen de overheid wordt thans gewerkt aan verdere uitwerking hiervan. Hier en nu wordt volstaan met het duiden van enige mogelijkheden.

Rijk:	Vreemdelingenrechtelijke maatregelen Financiële maatregelen (onder meer bevorderen van transparantie) Maatregelen in de subsidiesfeer (toekenning dan wel onthouding) Integratiebevorderende maatregelen Voortdurend eigen overleg met de gemeenschappen, zowel in stimulerende als confronterende zin (aandacht voor representativiteit, loyaliteit en integriteit van gesprekspartners) Rechtstreeks debat met radicale actoren met als doel de onwenselijkheid, c.q. de onaanvaardbaarheid van hun activiteiten over te brengen.
Provincie:	Maatregelen in de subsidiesfeer (toekenning dan wel onthouding)
Gemeente:	Bevordering interetnische en interreligieuze dialoog Integratiebevorderende maatregelen Maatregelen in de subsidiesfeer (toekenning dan wel onthouding) Voortdurend eigen overleg met de gemeenschappen, zowel in stimulerende als confronterende zin (aandacht voor representativiteit, loyaliteit en integriteit van gesprekspartners). Rechtstreeks debat met radicale actoren met als doel de onwenselijkheid, c.q. de onaanvaardbaarheid van hun activiteiten over te brengen.

9. Beeldvorming in de media

Voorop dient te staan dat de volstreekte onafhankelijkheid van de media te allen tijde gewaarborgd dient te blijven. Wel kan door het openbaar maken van correcte en relevante achtergrondinformatie over de fenomenen die de radicale islam betreffen een bijdrage worden geleverd aan een objectief beeld in de samenleving over de aard, ernst

en omvang van de dreigingen van de radicale islam. Zo kan tegenwicht worden geboden aan tendentieuze berichtgeving over moslims in de Nederlandse samenleving die xenofobie en onderling wantrouwen in de hand werkt. De verwachting is dat daardoor ook het weerstandsvermogen tegen deze fenomenen binnen de Nederlandse samenleving wordt vergroot. Wanneer deze fenomenen en de daaraan verbonden risico's bij een breder publiek bekend zijn, zullen zij waarschijnlijk ook sneller onderkend worden waardoor in een vroeg stadium tegenwicht kan worden geboden aan ongewenste ontwikkelingen. Hier ligt met name een taak voor politiek en bestuur.

10. Financieel onderzoek

Financieel onderzoek in onder meer het kader van het Financieel Expertise Centrum (FEC, het samenwerkingsverband van financiële toezichthouders, de Belastingdienst, de relevante opsporingsinstanties en vervolgingsautoriteiten en AIVD) dient voortgezet te worden en waar mogelijk tot sancties te leiden. In die gevallen waarin vastgesteld wordt dat door middel van financiële injecties (bijvoorbeeld door NGO's uit het buitenland) in Nederlandse instellingen, moskeeën, scholen en dergelijke, radicalisering in de hand wordt gewerkt (en er mogelijk zelfs radicale netwerken mee worden gefinancierd), kan het (laten) blokkeren van deze financiële geldstromen de activiteiten van betrokken actoren voor kortere of langere termijn frustreren.

11. Voortdurende toetsing aan Wetboek van Strafrecht met betrekking tot mogelijke discriminatie, haatzaaiing en opruiing

Momenteel biedt een aantal artikelen in het Wetboek van Strafrecht (met name de artikelen 131, 132, 137d en 137e) aan Justitie middelen tot actieve inzet van het strafrecht bij opruiing, aanzetten tot haat en discriminatie. De concrete verkondiging bij radicaal-islamitische dawa kan door het Openbaar Ministerie aan de hand van deze artikelen worden getoetst op de aanwezigheid van opruiende, haatzaaiende of tot discriminatie aanzettende uitspraken en uitingen.

12. Samenwerking met moederlandoverheden.

Gedachten over eventuele samenwerking met moederlandoverheden en overheden van staten van waaruit radicaal-islamitische zendingsactiviteiten plaatsvinden op het vlak van de aan de orde zijnde problematiek zijn nog rudimentair. De belangenconstellatie waarin deze eventuele samenwerking tot stand zou kunnen worden gebracht is zeer gecompliceerd. De discussie hierover dient nog te worden gevoerd. Het resultaat daarvan kan de basis zijn voor uit te voeren beleid.

13. De sociaal-economische factoren

In brede kring wordt sociaal-economische achterstand gezien als een van de oorzaken van radicalisering. Economische achterstand werkt naar alle waarschijnlijkheid integratiebelemmerend. Niettemin wordt steeds duidelijker dat er tussen economische deprivatie enerzijds en radicalisering binnen moslimminderheden anderzijds geen eenduidig verband aantoonbaar is. Verbetering van de sociaal-economische situatie van personen is altijd nastrevenswaardig. De gedachte echter dat hiermee een effectieve dam wordt opgeworpen tegen radicalisering is betwistbaar.

14. Dialoog vanuit de civil society met gematigde krachten in de moslimgemeenschappen

Het is van belang dat binnen de civil society een goed geïnternaliseerd besef bestaat van de betekenis en de dimensies van de democratische rechtsorde. Bevorderingsprojecten dienaangaande, onder meer door middel van dialoog, voorlichting, uitwisseling enzovoort, uitgaande van het maatschappelijke middenveld, religieuze/levensbeschouwelijke organisaties of representatieve organen uit de moslimgemeenschappen kunnen hierbij van belang zijn.

3.4.2.2 *Tegenstrategieën bij aan jihad gerelateerde dreigingstypen*

15. Samenwerking I&V-diensten, Justitie (OM), Politie en anderen

Het spreekt voor zich dat de samenwerking tussen de diverse partners in de terrorismebestrijding dient te worden voortgezet en geïntensiveerd. De rol van de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding zal daarbij nader gestalte moeten krijgen. Ten eerste dient de samenwerking tussen de partners op het gebied van terrorismebestrijding (gewelddadige jihad) vanuit het besef van ieders complementaire deskundigheid te leiden tot een betere en meer gestructureerde bundeling, vergelijking en weging van informatie met betrekking tot de bestudeerde fenomenen. Ten tweede dient de samenwerking ook te leiden tot het gezamenlijk ontwerpen en implementeren van maatgerichte interventiestrategieën met betrekking tot terrorisme en radicaliseringsprocessen, waarbij de diverse partners, ieder vanuit hun eigen taakgebied, komen tot een breed scala van toegespitste, elkaar aanvullende maatregelen.

16. Aanhouden

Het onderkennen van bijvoorbeeld rekruteurs of (vermoedelijke) aanslagplegers binnen terroristische netwerken, en deze waar mogelijk door justitie laten vervolgen (bijvoorbeeld juridisch aanpakken van handel in wapens en valse paspoorten), blijft een speerpunt in het beleid. De recent tot stand gebrachte specifieke anti-

terrorismebepalingen in de Nederlandse wetgeving zullen hier voor een belangrijk handvat bieden.

17. Infiltreren, verstoren, blokkeren

Hoewel aanhoudingen (idealiter gevolgd door vervolging en veroordeling) en eventuele ontmanteling, uiteraard de activiteiten van radicale netwerken verstoren, zijn ook andersoortige tegenstrategieën denkbaar die evenzo de activiteiten van radicale moslims kunnen frustreren.

18. Bewaken en beveiligen

Het dreigingsbeeld van het radicaal-islamitisch terrorisme richt zich thans in belangrijke mate mede op het teweegbrengen van maatschappijontwrichtende gevolgen, alsmede op het toebrengen van grote schade (zowel economisch-financieel als menselijk) waarbij de ‘zachtheid’ c.q. de ‘hardheid’ van een doelwit een belangrijke afweging is. De infrastructuur van Nederland zelf en van Nederland als vitaal onderdeel van de EU is een mogelijk doelwit van radicaal-islamitische terroristen. De beveiliging van de vitale infrastructuur, alsmede van prominente personen dient dan ook door de Nederlandse overheid gewaarborgd te worden, met in achtneming van wat bepaald is in de circulaire omtrent het Stelsel Bewaken en Beveiligen. De AIVD heeft daarbij vooral een adviserende rol door het op tijd en juist inschatten van dreigingen c.q. vervaardigen van dreigings- en risicoanalyses. In het kader van bewaken en beveiligen adviseert de AIVD de Nationaal Coördinator Bewaken en Beveiligen.

19. Sensibilisering

De eerder genoemde samenwerkende (overheids)organen, alsmede het publiek in bredere zin, dienen voortdurend correct te worden voorgelicht omtrent zoveel mogelijk aspecten van het terrorisme en de bestrijding daarvan. Meer in bijzonder dient daarbij aandacht te worden besteed aan de mogelijke bijdrage die aan die bestrijding kan worden geleverd.

Colofon

Uitgave

Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
Postbus 20010
2500 EA Den Haag

Website www.aivd.nl

Basisvormgeving

Buro van Bergenhenegouwen, Den Haag

Grafische verzorging

Van Langen Drukwerk B.V., Rijswijk

December 2004